

Το έργο και η συμβολή του Νίκου Ματσούκα στην ανανέωση της ορθόδοξης θεολογίας

Σταύρου Γιαγκάζογλου

Ο Νίκος Ματσούκας (1934-2006) υπήρξε ο πλέον συνθετικός, δημιουργικός και επιδραστικός θεολόγος της σχολής της Θεσσαλονίκης. Η συγγραφική δράση του ξεκίνησε ήδη από τη δεκαετία του 1960, αλλά το κύριο έργο του αναπτύχθηκε κυρίως κατά τις επόμενες τρεις δεκαετίες της Μεταπολίτευσης. Το συγγραφικό έργο και η διδασκαλία του στη Θεολογική Σχολή της Θεσσαλονίκης αποτέλεσε μία καίρια τομή στη βιβλική και πατερική σκέψη σε διάλογο με τον σύγχρονο κόσμο και πολιτισμό. Με τη ρηξικέλευθη θεολογική σκέψη του ο Νίκος Ματσούκας διάνοιξε ανοικτούς ορίζοντες προς τη φιλοσοφία, τον πολιτισμό, την κοινωνία, την τέχνη και τη λογοτεχνία. Η σκέψη του διαλέγεται γόνιμα με τα σύγχρονα ευρωπαϊκά ρεύματα καθώς και με τη δυτική χριστιανική παράδοση. Σημαντικό υπήρξε το μεταφραστικό έργο του σε κείμενα Ρώσων διανοουμένων της Διασποράς, όπως του Παύλου Ευδοκίμωφ¹ και του Νικολάου Μπερδιάγιεφ², άλλων θεολόγων όπως του π. Δημητρίου Στανιλοάε³, αλλά και ευρωπαίων συγγραφέων, όπως του Φράντς Κάφκα, Κλαους Βάγκενπαχ, Βίλχελμ Ράιχ, Χέρμαν Έσσε και του Βλάσιου Πασκάλ⁴. Ο Νίκος Ματσούκας επιδόθηκε και στη λογοτεχνία, η οποία ασφαλώς δεν αποτέλεσε το επίκεντρο του έργου του, αλλά διαπότισε γόνιμα όλα σχεδόν τα έργα του. Ως πανεπιστημιακός καθηγητής διέθετε εκλαϊκευτική αμεσότητα και διδακτικό χάρισμα. Με το πλούσιο συγγραφικό έργο και την εμπνευσμένη διδασκαλία του διαμόρφωσε ένα σημαντικό φυτώριο μαθητών και νέων επιστημόνων. Ορισμένα από τα έργα του μεταφράστηκαν στα Ιταλικά, Γαλλικά, Αγγλικά, Φινλανδικά, Ρουμανικά, Λιθουανικά και Γεωργιανά⁵.

¹ Βλ. Παύλου Ευδοκίμωφ, *Η γυναίκα και η σωτηρία του κόσμου*, μτφρ. Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1977.

² Νικολάου Μπερδιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, μτφρ. Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1972.

³ Dimitru Staniloae, *Ο Θεός είναι αγάπη*, μτφρ. Ν. Ματσούκα, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1983.

⁴ Βλ. Nikos A. Matsoukas, *La vie en Dieu selon Maxime le Confesseur*, Éditions Axios, Grez-Doiceau, 1994. Nikolaos A. Matsoukas, *Teologia dogmatica e simbolica ortodossa, Esposizione della fede ortodossa in confronto alla cristianità occidentale*, trad. E. Pavlidou, ed. Dehoniani, Roma 1995-1996. Για την πλήρη εργογραφία του Νίκου Ματσούκα, βλ. Δέσπω Λιάλιου, *Εργογραφία Νίκου Αθ. Ματσούκα*, εκ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1998. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ν. Ματσούκας στις μεταφράσεις έργων ευρωπαίων φιλοσόφων και διανοητών προ της Μεταπολίτευσης συχνά χρησιμοποιεί λογοτεχνικό ψευδώνυμο και εμφανίζεται άλλοτε ως Κώστας Προκοπίου και άλλοτε ως Νίκος Σπερίτης.

⁵ Βλ. Δέσπω Λιάλιου, «Εργογραφία Νίκου Αθ. Ματσούκα», στον συλ. τόμο *Χάρις και αντίδοσις, Τιμητική Ημερίδα αφιερωμένη στον καθηγητή Νίκο Ματσούκα*, επιμ. Δ. Λιάλιου, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 46.

Βίος και σταδιοδρομία

Ο Νίκος Ματσούκας γεννήθηκε στην Ξάνθη το 1934, μεγάλωσε στα δύσκολα χρόνια της βουλγαρικής και γερμανικής Κατοχής και στη θύελλα του Εμφυλίου που ακολούθησε. Έλαβε καλή εγκύκλια μόρφωση με εξαιρετική φιλολογική υποδομή στα σχολεία της γενέτειρας πόλης του. Αρχικά ήθελε να σπουδάσει νομική, αλλά στην τελευταία τάξη του Γυμνασίου τον έλκυσε η θεολογία για υπαρξιακούς λόγους. Παιδί της Κατοχής, ο Ν. Ματσούκας, ύστερα από εξετάσεις 600 υποψηφίων, εισήλθε το 1954 πρώτος από τους 60 επιτυχόντες στη Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης. Στη δεύτερη δεκαετία ζωής και πορείας της η Θεολογική Σχολή της Θεσσαλονίκης έκανε ένα νέο και ελπιδοφόρο ξεκίνημα με παλαιούς αλλά κυρίως με νέους καθηγητές. Από τα πρώτα χρόνια των σπουδών του ο Ν. Ματσούκας θα συνδεθεί με δύο από τους πλέον διακεκριμένους και λαμπρούς καθηγητές της, τον Σάββα Αγουρίδη και τον Παναγιώτη Χρήστου. Οι δύο αυτοί καθηγητές έχοντας πραγματοποιήσει μεταπτυχιακές σπουδές στην Αμερική, και όχι όπως συνήθως γινόταν στη Γερμανία, φέρνουν στην Ελλάδα αμέσως μετά τον πόλεμο έναν νέο αέρα, ανανεώνοντας αντίστοιχα τις βιβλικές και πατερικές σπουδές. Ο Ν. Ματσούκας ως φοιτητής στη Θεσσαλονίκη έχει απόλυτη ανάγκη τη σημαντική τότε υποτροφία που λάμβανε ως αριστούχος από το ΙΚΥ κατά τη διάρκεια των σπουδών του. Για ένα σύντομο διάστημα αναγκάζεται να διαμείνει στο φοιτητικό οικοτροφείο της «Ζωής» όπου και γνωρίζει από μέσα τις ιδέες, τους ανθρώπους και τη δράση του ευσεβιστικού κινήματος στην Ελλάδα.

Από νωρίς ο Ν. Ματσούκας διαγνώσθηκε με σοβαρό πρόβλημα υγείας στην καρδιά, υποφέροντας από τη σπάνια πάθηση της λεγόμενης τετραλογίας του Fallot. Η πάθηση αυτή θα τον ταλαιπωρήσει έντονα κατά την περίοδο των σπουδών του στη Θεσσαλονίκη. Ο καθηγητής Σ. Αγουρίδης ενδιαφέρθηκε άμεσα για το πρόβλημα του Ν. Ματσούκα και, αμέσως μετά το πέρας των σπουδών του το 1959, φρόντισε ο ίδιος προσωπικά για τη μετάβαση του, μέσω ενός προγράμματος βοήθειας του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών, στη Γενεύη. Μετά τις απαραίτητες εξετάσεις, η ομάδα των ιατρών της Γενεύης τον κατεύθυνε στην Κοπεγχάγη σε έναν ειδικευμένο και διεθνούς φήμης για την εν λόγω πάθηση καθηγητή, ο οποίος και θα προβεί επιτυχώς σε μια λεπτή χειρουργική επέμβαση. Οι πρωτόγνωρες εμπειρίες αυτού του ταξιδιού για τον εικοσιπεντάχρονο Ν. Ματσούκα, η αντιμετώπιση που θα έχει από το ιατρικό προσωπικό στη Γενεύη και στην Κοπεγχάγη και οι άνθρωποι με τους οποίους θα συναναστραφεί θα τον επηρεάσουν βαθύτατα στο έργο και στον χαρακτήρα του. Από αυτό το ταξίδι και από την έντονη περιπέτεια της υγείας του προέρχεται το πρώιμο και βαθύτατα υπαρξιακό έργο του *Συζητήσεις*⁶ με επιμέλεια του φίλου του Ντίνου Χριστιανόπουλου.

Μετά την αποκατάσταση της υγείας του ο Ν. Ματσούκας επιστρέφει στη Θεσσαλονίκη γεμάτος όνειρα και ελπίδες. Το 1960 διορίζεται βοηθός σπουδαστηρίου στη Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης, θέση από την οποία ξεκινά την πανεπιστημιακή σταδιοδρομία του. Ακολουθούν το 1963-1964 και το 1965-1966 λαμπρές μεταπτυχιακές σπουδές στη Συστηματική Θεολογία και Φιλοσοφία με διετή

⁶ Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Συζητήσεις, Πνευματικά θέματα*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1974.

εκπαιδευτική άδεια στη Χαϊδελβέργη της Γερμανίας κοντά σε διάσημους καθηγητές, όπως ο P. Brunner, ο E. Schlink, ο H.-F. Von Campenhausen και ο H.-G. Gadamer. Στη Χαϊδελβέργη ο Ν. Ματσούκας σκόπευε να εκπονήσει διατριβή για το νόημα του ηρακλείτειου Λόγου, αλλά η διακοπή της εκπαιδευτικής άδειάς του τον ανάγκασε εν τέλει να επιστρέψει στη Θεσσαλονίκη και να ολοκληρώσει τη διατριβή του στην Καινή Διαθήκη. Οι συζητήσεις στον κύκλο των υποψηφίων διδακτόρων του καθηγητή E. Schlink έμειναν αλησμόνητες στον νεαρό Ν. Ματσούκα ο οποίος θα τις μεταπλάσει αργότερα και θα τις εντάξει σε ορισμένα από τα λογοτεχνικά έργα του για την ευρωπαϊκή σκέψη αλλά και στις μελέτες του για τον δυτικό χριστιανισμό.

Τα βασικά θεολογικά έργα

Ο Ν. Ματσούκας θα αναπτύξει σταδιακά το θεολογικό έργο του μέσα στην καθημερινή ζωή και ατμόσφαιρα της Θεολογικής Σχολής της Θεσσαλονίκης στην οποία εργάζεται ως βοηθός, εμπνεόμενος και συνεργαζόμενος κυρίως με τους καθηγητές Σ. Αγουρίδη, Π. Χρήστου αλλά και με τον καθηγητή της έδρας της Ιστορίας των Δογμάτων καθηγητή Ιωάννη Καλογήρου. Η σχέση και συνεργασία με τους εν λόγω καθηγητές θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην όλη πανεπιστημιακή πορεία και εξέλιξή του Ν. Ματσούκα.

Ο Ν. Ματσούκας, μολονότι ενδιαφέρεται για τη δογματική θεολογία, εμπνευσμένος από τον Σάββα Αγουρίδη, ξεκινά από την Καινή Διαθήκη και τη βιβλική θεολογία με σειρά άρθρων και δημοσιεύσεων που καταλήγουν στη διδακτορική διατριβή του με θέμα: *Ο χαρακτήρ της αθανασίας κατά την Κ. Διαθήκην εν σχέσει προς τας αντιλήψεις των ελληνιστικών μυστηρίων* (1965). Η Βίβλος αποτελεί για τον νεαρό θεολόγο την απαραίτητη επιστημολογική προϋπόθεση για τη ενασχόλησή του με τη Δογματική. Η αποκάλυψη του Τριαδικού Θεού στην κτίση και στην ιστορία κινείται και φανερώνεται ενιαία από την Εκκλησία του Ισραήλ στην Εκκλησία του Παρακλήτου, από την Παλαιά στην Καινή Διαθήκη και στη ζωή της Εκκλησίας. Ο Ν. Ματσούκας θεωρεί τα βιβλικά κείμενα ως υπομνήματα της ζωντανής ιστορίας της σωτηρίας από τη δημιουργία έως τα έσχατα της Βασιλείας. Πρόκειται για μία μακροσκοπική ματιά, για έναν ερμηνευτικό υπομνηματισμό της εμπειρίας της θείας δόξας στην κτίση και στην ιστορία της θείας οικονομίας σε μια τελειωτική πορεία, πέρα από την αποσπασματική ενασχόληση με το γράμμα της Αγίας Γραφής. Ωστόσο, παρακολουθεί με ενδιαφέρον και αποδέχεται τη σύγχρονη ιστορικοκριτική έρευνα των κειμένων της Αγίας Γραφής, αλλά δεν εξαρθρώνει αποσπασματικά τα βιβλικά κείμενα και τη σημασία τους. Εν πρώτοις, εκλαμβάνει ως ενιαίο το γίνεσθαι Παλαιάς και Καινής Διαθήκης με επίκεντρο τις θεοφάνειες του άσρκου και κατόπιν του ενανθρωπήσαντος Λόγου. Το παλαιό εντάσσεται στο νέο και εκπληρώνεται στη μοναδική ιστορία της θείας οικονομίας. Στον βιβλικό κόσμο το φυσικό συντίθεται αρμονικά με το μεταφυσικό. Ο Ν. Ματσούκας αναγνωρίζει τα μυθικά στοιχεία μέσα στον λόγο της Αγίας Γραφής. Γι' αυτό και εφαρμόζει συνδυαστικά αφενός την κριτική πρόσληψη της «απομύθευσης» του Μπούλτμαν, και, αφετέρου, στέκεται κριτικά στην κατά γράμμα ερμηνεία της Αγίας Γραφής. Αντί της «απομύθευσης» ο Ν. Ματσούκας επιμένει στην «αποειδωλοποίηση» της κτίσης, όπως ακριβώς υπομνηματίζουν και

ερμηνεύουν την Αγία Γραφή οι Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας. Η πατερική θεολογική γνωσιολογία, επισημαίνει χαρακτηριστικά, δεν είχε ανάγκη την «απομύθευση» αλλά προέβαλε διαρκώς στη θεωρία και στην πράξη την «αποειδωλοποίηση» της κτίσης. Αξιοποιώντας την έντονη προβολή της εσχατολογίας στη θεολογία του 20ού αιώνα, ο Ν. Ματσούκας θεωρεί ότι η εσχατολογία δεν σχετίζεται απλώς με το τέλος της ιστορίας αλλά με την αρχή της, ως δημιουργική κίνηση και τελειωτική πορεία των όντων από καταβολής κόσμου. Στην πορεία αυτή η Εκκλησία προσλαμβάνει και θεραπεύει τον εκάστοτε πολιτισμό, αλλά και η ίδια παράγει και διαμορφώνει τον δικό της πολιτισμό. Για τον θεολόγο της Θεσσαλονίκης πορεία σημαίνει κίνηση επί τα πρόσω, ανοικτούς ορίζοντες και δυναμικά εσχατολογική φορά της ζωής και της ιστορίας. Τέλος, στη βιβλική ερμηνευτική του Ν. Ματσούκα κυριαρχεί το οικουμενικό πνεύμα της Αγίας Γραφής ως αποστολή και ευθύνη του παλαιού και νέου Ισραήλ έναντι όλου του κόσμου και της ιστορίας. Ο Θεός είναι Θεός ολόκληρης της ανθρωπότητας και σύμπασας της δημιουργίας, πέρα από διαβρωτικές εθνοφυλετικές αποκλειστικότητες και ποικίλους φονταμενταλισμούς που αναδύονται εδώ και εκεί. Με αυτές τις προϋποθέσεις ο Ν. Ματσούκας διερεύνησε το ζήτημα της αθανασίας ως κοινό τόπο χριστιανισμού και ελληνιστικών μυστηρίων, επισημαίνοντας τις θεολογικές και ανθρωπολογικές διαφορές της Καινής Διαθήκης από τις διαρκικές και κοσμολογικές αντιλήψεις των ελληνιστικών μυστηρίων. Η θνητότητα του ανθρώπου οφείλεται στη διακοπή της σχέσης του με τον Θεό. Ο θάνατος μέσα στην κτίση και στην ιστορία υπερβαίνεται με την ανάσταση του Χριστού και όχι εξαιτίας της φυσικής αθανασίας της ψυχής ή μέσω μιας υπερβατικής απόδρασης από την κτίση και την ιστορία.

Στη συνέχεια ο Ν. Ματσούκας συνεργάζεται με τον καθηγητή Π. Χρήστου στην κριτική έκδοση των επιστολών του αγίου Γρηγορίου Παλαμά στη μνημειώδη έκδοση των συγγραμμάτων του ησυχαστή θεολόγου και αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης⁷. Από την ομάδα μαθητών του Π. Χρήστου, οι οποίοι συμμετείχαν στο πρόγραμμα της κριτικής έκδοσης των συγγραμμάτων του αγίου Γρηγορίου Παλαμά και άλλων ησυχαστών θεολόγων, όπως ο Γεώργιος Μαντζαρίδης, ο Δημήτριος Τσάμης, ο Βασίλειος Ψευτογκάς, Βασίλειος Φανουργάκης κ.ά., προήλθαν αρκετοί καθηγητές της Θεολογικής Σχολής. Η ομάδα αυτή των νέων ερευνητών υπό την καθοδήγηση του Π. Χρήστου χαρακτήρισε την πατερική στροφή και την όλη θεολογική ανανέωση ως «σχολή της Θεσσαλονίκης»⁸. Με το έργο και τη δυναμική επιρροή του Π. Χρήστου η Θεσσαλονίκη γίνεται –ήδη από τη δεκαετία του '60 και του '70– κέντρο πατερικών, λειτουργικών και βυζαντινών σπουδών με επίκεντρο την έκδοση των συγγραμμάτων του αγίου Γρηγορίου Παλαμά. Πληθώρα νέων θεολόγων ερευνητών και επιστημόνων

⁷ Η κριτική έκδοση των 14 ανέκδοτων επιστολών του αγίου Γρηγορίου Παλαμά περιέχονται στο έργο, Παναγιώτη Χρήστου, *Γρηγορίου του Παλαμά Συγγράμματα*, Θεσσαλονίκη 1966, τόμ. 2, σσ. 311-547. Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Μισού αιώνα έργα και όνειρα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 269-270.

⁸ Βλ. Δέσπω Λιάλιου, «Εργογραφία του καθηγητή Νίκου Αθ. Ματσούκα», *Χάρις και αντίδοσις*, σ. 41. Μια κριτική προσέγγιση της «σχολής της Θεσσαλονίκης» κατά τις πρώτες πέντε δεκαετίες της βλ. στο εξαιρετικό κείμενο του Θανάση Βλέτση, «Η σχολή της Θεσσαλονίκης». 'Οικητήριο παλαιόν' που... χρειάζεται κεραμίδα ή ταράτσα για να αγναντεύει ο νους», στον συλ. τόμο *Αναταράξεις στη μεταπολεμική θεολογία, Η «θεολογία του '60»*, Θεολογικό Συνέδριο, Βόλος 6-8 Μαΐου 2005, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2009, σσ. 635-660.

δραστηριοποιείται σε όλους τους κλάδους και κυρίως στις πατερικές σπουδές στη Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου, στο Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών και στο Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών. Στη θεολογική αυτή άνοιξη της Θεσσαλονίκης συνέβαλε επίσης και ο καθηγητής Σ. Αγουρίδης, διοργανώνοντας τα καλοκαίρια στη Θεσσαλονίκη, στο Καινούργιο Λαμίας, στην Κοζάνη και σε άλλες πόλεις, το περίφημο «Σεμινάριο Θεολόγων Θεσσαλονίκης», στο οποίο από το 1966 και εξής πραγματοποιούνταν πρωτότυπες ερευνητικές και σεμιναριακές συναντήσεις νέων θεολόγων από διάφορους κλάδους. Στις συναντήσεις αυτές, τις οποίες θεωρεί αλησμόνητες ο Ν. Ματσούκας⁹, συμμετείχαν θεολόγοι ερευνητές και από τα πατρολογικά προγράμματα του καθηγητή Π. Χρήστου, αλλά και άλλοι νέοι επιστήμονες από την Αθήνα. Συνάμα, ο Σ. Αγουρίδης και αργότερα ο Ιωάννης Αναστασίου φρόντιζαν για την έκδοση των εισηγήσεων σε αυτόνομους τόμους¹⁰.

Ακολουθεί η υφηγεσία του Ν. Ματσούκα για την κενή έδρα της Δογματικής και Συμβολικής Θεολογίας με τίτλο, *Γένεσις και ουσία του ορθόδοξου δόγματος* (1969), η οποία δημοσιεύεται στη σειρά θεολογικών μονογραφιών «Ανάλεκτα Βλατάδων» την οποία εγκαίνιασε ο Π. Χρήστου στο νεότευκτο Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών στη Μονή Βλατάδων (1965). Στην εν λόγω έρευνά του ο Ν. Ματσούκας αντιπαραβάλλει συστηματικά και διαλεκτικά τη γένεση του ορθόδοξου δόγματος με τα διάφορα φιλοσοφικά συστήματα και την όλη θεολογία της χριστιανικής Δύσεως, ενώ εξετάζει σε βάθος τη σχέση μεταξύ φιλοσοφικής σκέψης και δογματικής αλήθειας. Ως γνωστόν, η νεότερη δυτική θεολογία επιχείρησε να ερμηνεύσει το ορθόδοξο δόγμα, καθώς και τα κείμενα της Αγίας Γραφής και των Πατέρων της Εκκλησίας μέσα από διάφορες ερμηνευτικές σχολές, όπως η σχολή του Harnack για τον εξελληνισμό του Χριστιανισμού, η «συνεπής εσχατολογία», η «μορφοϊστορική σχολή» και η διαλεκτική θεολογία. Για τον Ν. Ματσούκα, πηγή του δόγματος είναι η ίδια η εν Χριστώ ζωή της Εκκλησίας, η οποία εμπνεόμενη από το Άγιο Πνεύμα προσλαμβάνει στοιχεία από την περιρρέουσα πνευματική και πολιτισμική ατμόσφαιρα της εποχής της. Το δόγμα είναι έκφραση του ζωντανού εκκλησιαστικού οργανισμού, η δε γνώση και μετοχή του γίνεται «υπαρξιακά» ως χαρισματική σχέση με τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδος. Κατά την οντολογία του, το ορθόδοξο δόγμα έχει γενεσιουργό αιτία το σωτηριώδες έργο της θείας οικονομίας, δηλαδή τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδος, και δεν γεννάται ανθρωποκεντρικά και αυτόνομα ως αντανάκλαση εξωτερικών ιστορικοφιλολογικών ή άλλων πολιτισμικών στοιχείων. Η δε Πνευματολογία έχει δεσπόζουσα θέση στην ερμηνευτική και υπαρξιακή αυτή κατανόηση του δόγματος ως δοξολογικής και μυστηριακής μετοχής στο έργο των προσώπων της Αγίας Τριάδος. Με τη μονογραφία αυτή ο Ν. Ματσούκας εκλέγεται υφηγητής στην έδρα της Ιστορίας των Δογμάτων το 1969, χαράσσοντας το πλαίσιο μιας αντισχολαστικής θεώρησης της ορθόδοξης

⁹ Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Μισού αιώνα έργα και όνειρα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 399.

¹⁰ Βλ. τους συλ. τόμους, *Θεός και ιστορία κατά την Ορθόδοξον Παράδοσιν*, Θεσσαλονίκη 1966, *Ορθόδοξος Πνευματικότητα – Χριστιανισμός και Μαρξισμός*, Θεσσαλονίκη 1968, *Τι είναι η Εκκλησία*, Θεσσαλονίκη 1968, *Απόψεις χριστιανικής ανθρωπολογίας*, Θεσσαλονίκη 1970, *Παράδοση και ανανέωση εις την Εκκλησίαν*, Θεσσαλονίκη 1972.

δογματικής θεολογίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ν. Ματσούκας δέχθηκε τον έπαινο του καθηγητή της έδρας Ιω. Καλογήρου για την εξαίρετη αυτή μελέτη του.

Αμέσως μετά τη διατριβή και την υφηγεσία του, ο Ν. Ματσούκας ανοίχθηκε στη σπουδή των πατερικών κειμένων και των ποικίλων μνημείων της ορθόδοξης παράδοσης με εκτενείς μελέτες και μονογραφίες με έμφαση στην πατερική θεολογία και τη Δογματική. Έτσι, εμφανίζονται τα εξής σημαντικά έργα: *Εκκλησιολογία εξ επόψεως του Τριαδικού δόγματος* (1972), *Θεολογία και ανθρωπολογία κατά τον Μ. Αθανάσιον* (1974), *Το πρόβλημα του κακού, Δοκίμιο πατερικής θεολογίας* (1976), *Λόγος και μύθος* (1976), *Κόσμος, άνθρωπος, κοινωνία κατά τον Μάξιμο Ομολογητή*, (1980), *Επιστήμη, φιλοσοφία, θεολογία στην Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου* (1981), *Ορθοδοξία και αίρεση κατά τους εκκλησιαστικούς ιστορικούς του Δ', Ε', ΣΤ' αιώνα*, (1984). *Δογματική και Συμβολική Θεολογία, Έκθεση της ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανοσύνη* (τόμοι Α+Β 1985). Παράλληλα μεταφράζει και σχολιάζει τα έργα του Ιωάννη Δαμασκηνού, *Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως* (1976), *Κατά Μανιχαίων διάλογος* (1988), *Διαλεκτικά* (1995), τα οποία εκλαμβάνει ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ενασχόληση με τη δογματική θεολογία. Ακολουθούν νέα συμπληρώματα της Δογματικής με άλλους δύο τόμους. Τόμος Γ' *Ανακεφαλαίωση και αγαθοτοπία, Έκθεση του οικουμενικού χαρακτήρα της χριστιανικής διδασκαλίας* (1997) και τόμος Δ' *Ο Σατανάς* (1999)¹¹. Το τελευταίο συνθετικό έργο του Ν. Ματσούκα επιγράφεται *Οικουμενική Θεολογία, Έκθεση της χριστιανικής πίστης, Προϋποθέσεις ενός οικουμενικού διαλόγου* (2005) και σε αυτό επιχειρεί να δώσει το περίγραμμα μιας Οικουμενικής Δογματικής, στο επίκεντρο της οποίας τίθενται οι κοινοί άξονες της χριστιανικής διδασκαλίας¹².

Ανατέμνοντας τη βασική θεολογική εργογραφία του Ν. Ματσούκα, επισημαίνουμε τα εξής: Η ορθόδοξη θεώρηση της Εκκλησιολογίας κατά την πατερική σκέψη φανερώνεται ως κοινωνία αγάπης, η οποία συνιστά ένα δυναμικό μικρόκοσμο της Τριαδικής κοινωνίας. Η Εκκλησιολογία ως μετοχή στην κοινωνία των προσώπων της Αγίας Τριάδος διανοίγει τη θεολογία προς σύμπασα τη δημιουργία και τη σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου. Το μυστήριο της Εκκλησίας υπάρχει προ καταβολής κόσμου, ενεργείται Χριστοκεντρικά στην κτίση και στην ιστορία και τελεσιουργείται εσχατολογικά στην αιωνιότητα ως συμφιλίωση κτιστού και ακτίστου στην κοινωνία του ανθρώπου με τον Τριαδικό Θεό. Με βάση τη θεολογία του Μ. Αθανασίου ο Ν. Ματσούκας επισημαίνει τις βασικές αρχές της θεολογικής κτισιολογίας που είναι η κτιστότητα, η τρεπτότητα και η αυτεξουσιότητα των λογικών κτισμάτων και η σχετικότητα και περατότητα κάθε κτιστής πραγματικότητας σε σχέση με τον Τριαδικό

¹¹ Όλα τα παραπάνω έργα εκδίδονται στη σειρά «Φιλοσοφική και Θεολογική Βιβλιοθήκη» των εκδόσεων Π. Πουρναράς, εκτός από τη μονογραφία για τον Μάξιμο Ομολογητή που δημοσιεύεται στις εκδόσεις Γρηγόρη. Μετά τη διακοπή λειτουργίας των εκδόσεων του Π. Πουρναρά, τα έργα του Ν. Ματσούκα δημοσιεύονται σταδιακά από τις εκδόσεις Κυριακίδη στη Θεσσαλονίκη με επιμέλεια και διεύθυνση της Δέσπως Λιάλιου.

¹² Ο Ν. Ματσούκας αφιερώνει το κύκνειο αυτό έργο του στον Νίκο Νησιώτη «Πρωτοπόρο και οραματιστή της οικουμενικής κίνησης» και αναγνωρίζει ότι η έμπνευση συγγραφής του οφείλεται στον Λουθηρανό καθηγητή του στη Χαϊδελβέργη Edmund Schlink, ο οποίος δημοσίευσε προς το τέλος του βίου του ογκώδη μελέτη με τίτλο, *Ökumenische Dogmatik. Grundzüge*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1983, την οποία προλογίζουν οι Heinrich Fries και Νίκος Νησιώτης.

Θεό. Η δημιουργία προκύπτει εκ του μη όντος εξαιτίας της δημιουργικής βούλησης του Θεού ως μία ετερούσια πραγματικότητα και σε αυτή την κατάσταση συναντά τη δημιουργική, ζωοποιό και θεραπευτική ενέργεια του Τριαδικού Θεού.

Το μυστήριο του κακού συνυφαίνεται άρρηκτα με το μυστήριο της δημιουργίας και αφορά όλες τις εκδηλώσεις της ζωής. Τα διαρκικά και μονιστικά συστήματα εξηγούν νομοτελειακά την ύπαρξη και τη δράση του κακού. Για τη χριστιανική θεώρηση το κακό προέρχεται από την προαιρετική δύναμη του αυτεξουσίου, η οποία μπορεί να δέχεται ή να αρνείται την κοινωνία με τον Θεό. Ωστόσο, η βαθύτερη ρίζα του κακού δεν είναι απλώς η ελευθερία και μάλιστα υπό την ψυχολογική διάσταση της εκλογής μεταξύ δύο δυνατοτήτων, αλλά η εκ του μηδενός δημιουργία και, συνεπώς, η τρεπτότητα των αυτεξουσίων και λογικών όντων. Η τρεπτότητα ως μηδενιστική ροπή σε συνδυασμό με την ελευθερία των προσωπικών και κινητικών όντων τείνει είτε προς την τελείωση είτε προς τον εκμηδενισμό τους. Έτσι το κακό προωθείται και επιβάλλεται από ελεύθερα, προσωπικά και κοινωνικά όντα. Μονάχα η δημιουργική ελευθερία του Θεού μπορεί να συντρίψει το μηδέν και να οδηγήσει στην τελείωση τα κτιστά όντα. Η σωτηρία του ανθρώπου διέρχεται από την εμπειρία του κακού και συνάμα μπορεί να μεταστοιχειοθετηθεί ασκητικά ώστε ο άνθρωπος ελεύθερα να ενταχθεί εν Χριστώ και διά της Εκκλησίας στη ζωή και στην κοινωνία του Τριαδικού Θεού.

Το πρόβλημα του κακού οδήγησε τον Ν. Ματσούκα να διερευνήσει τη διαλεκτική σχέση λόγου και μύθου στη σύγχρονη φιλοσοφική και θεολογική σκέψη της Δύσης με βάση την αρχαία ελληνική φιλοσοφία αλλά και τη βιβλική παράδοση της Αγίας Γραφής. Ο σύγχρονος δυτικός πολιτισμός επιμένει στην απόλυτη κυριαρχία του λόγου διότι έχει απωλέσει το λειτουργικό υφάδι του λόγου που είναι ο μύθος, ο οποίος ευδοκimeί κυρίως στον ανατολικό πολιτισμό. Ωστόσο, κατά τον Ν. Ματσούκα το πρόβλημα της χριστιανικής θεολογίας δεν είναι η «απομύθευση» της Αγίας Γραφής και της θεολογίας, αλλά κυρίως η «αποειδωλοποίηση» της μέσω της λειτουργικής συνύφανσης λόγου και μύθου.

Ο Ν. Ματσούκας θαυμάζει την τολμηρή θεολογική σύνθεση του αγίου Μαξίμου του Ομολογητή η οποία ανατρέπει όλα τα στατικά και παγιωμένα σχήματα της εποχής του, εκφράζοντας με έντονο δυναμισμό και ρωμαλέα προσαρμοστικότητα τη ζώσα παράδοση της Εκκλησίας στον ιστορικό χώρο. Εξετάζοντας τη ρωμαλέα θεολογία του αγίου Μαξίμου για τον κόσμο, τον άνθρωπο και την κοινωνία με τον Θεό, ο Ν. Ματσούκας καταλήγει στη συγκρότηση των προϋποθέσεων και των προεκτάσεων της σκέψης του μεγάλου αυτού Πατέρα της Εκκλησίας. Εξαρχής επισημαίνει τη θεμελιώδη διάκριση κτιστού και ακτίστου, βάσει της οποίας ο Θεός με τη βούλησή του προάγει τη δημιουργία εκ του μη όντος. Η θέση αυτή συνιστά πλήρη ανατροπή της κλειστής οντολογίας της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας. Στη θεολογία του αγίου Μαξίμου κυριαρχεί η ενότητα σύμπαντος και ζωής σε σχέση με τον Τριαδικό Θεό. Σε μία τέτοια ενότητα δεν διαχωρίζονται τα αισθητά από τα νοητά, η ύλη από το πνεύμα. Όλα τίθενται σε μια συμπληρωματική σχέση. Κέντρο και συνάμα εικόνα της δημιουργίας είναι η Εκκλησία σε οικουμενικές και καθολικές διαστάσεις που αγκαλιάζει τον κόσμο ολόκληρο σε μια κοσμική λειτουργία. Στην Εκκλησία ως χαρισματική κοινωνία με τον Θεό ενεργείται το μυστήριο της τελειώσεως των λογικών

όντων. Τα δε όρια της Εκκλησίας δεν είναι κλειστά και περιχαρακωμένα, αλλά οικουμενικά και καθολικά. Όλα γίνονται για χάρη του ανθρώπου ώστε να επέλθει ελεύθερα η ανάπτυξη και η τέλεια ωρίμανση των διαπροσωπικών σχέσεων στο σώμα της Εκκλησίας πέρα από την εκμηδενιστική και διαβρωτική δράση του πολύμορφου κακού στην κτίση και στην ιστορία. Η κίνηση και η ζωή των όντων πυρπολούνται από την ενέργεια και χάρη του Θεού, αναπτύσσοντας τους λόγους της θείας βουλήσεως ως ασίγαστη φορά των όντων προς την τελείωσή τους σύμφωνα με το σχέδιο της θείας οικονομίας. Ο δυναμισμός αυτός της κτίσης κατά τη βιβλική και πατερική θεολογία θα μπορούσε να θέσει σε γόνιμο διάλογο την ορθόδοξη θεολογία με τις σύγχρονες επιστήμες και να απελευθερώσει τη χριστιανική απολογητική από μία πληθώρα διεκυστίδων και προβλημάτων, όπως π.χ. η βιολογική εξέλιξη του ανθρώπου. Η σωτηρία ως ομοίωση προς τον Θεό είναι το δυναμικό τέλος μιας πορείας και εξέλιξης του ανθρώπου η οποία τον απελευθερώνει από τα δεσμά είτε στον υλισμό είτε στον ιδεαλισμό, καταργώντας μάλιστα τη διάκριση μεταξύ βέβηλου και ιερού, αλλά και κάθε ειδωλοποίηση της ζωής του κόσμου και του ανθρώπου. Όλα αυτά γίνονται διότι υπάρχει ο ζωντανός και προσωπικός Θεός της αποκάλυψης ως αγαπητική κοινωνία των προσώπων της Αγίας Τριάδος, ένας Θεός δηλαδή που έχει υπαρξιακό και περσοναλιστικό χαρακτήρα για τον άνθρωπο. Μάλιστα η πτώση του ανθρώπου δεν συνίσταται στην απώλεια του παραδείσου ως ολοκληρωμένης και τέλειας καταστάσεως, αλλά εκλαμβάνεται ως αστοχία στην κίνηση και πορεία της αρχικής τελείωσης. Η θεολογία του αγίου Μαξίμου βλέπει την πρόοδο και την κίνηση των όντων, όταν αυτά στρέφονται διαρκώς προς την κοινωνία με τη ζωή του Θεού. Εδώ ο άγιος Μάξιμος τοποθετεί τη σχέση Εκκλησίας και κτίσεως ως ιστορικού οργανισμού σε μια δυναμική πορεία ολοκλήρωσης και τελείωσης του σύμπαντος κόσμου. Η σωτηρία και η θέωση δεν είναι ανεξάρτητη από την κτίση και την ιστορία. Το Άγιο Πνεύμα δεν δρα μονάχα στους ανθρώπους, αλλά και σε ολόκληρη τη δημιουργία και την ιστορία, αναδεικνύοντας την καθολικότητα και οικουμενικότητα του έργου της Εκκλησίας.

Σε μια εποχή κατά την οποία συζητούνταν έντονα οι σχέσεις θεολογίας και επιστήμης, ο Ν. Ματσούκας διερεύνησε τη σχέση τους στην Εξαήμερο του Μ. Βασιλείου, αναδεικνύοντας την εκπληκτική ομορφιά και γονιμότητα των βιβλικών και πατερικών κειμένων στην εποχή μας. Η στόχευσή του κινείται πέρα από τις αγκυλώσεις και τις προκαταλήψεις της χριστιανικής απολογητικής της Δύσεως, η οποία εισήλθε και στα καθ' ημάς, πασχίζοντας διαρκώς να εναρμονίσει την επιστήμη με τη θεολογία. Το πρόβλημα για τον Ν. Ματσούκα εντοπίζεται στην κατά γράμμα θεοπνευστία των βιβλικών κειμένων που καλλιέργησε κυρίως η προτεσταντική ορθοδοξία. Ο Μ. Βασίλειος στην ερμηνεία των βιβλικών κειμένων χρησιμοποιεί επιστημονικές και φιλοσοφικές γνώσεις της εποχής του για να φωτίσει καλύτερα και να συμπληρώσει ορισμένα σημεία τους. Έτσι μπορεί άνετα να διακηρύσσει ότι καθόλου δεν ελαττώνεται ο θαυμασμός μας για τα μεγαλεία του Θεού στην κτίση και στην ιστορία, εάν με την επιστημονική έρευνα κατορθώσουμε να βρούμε τον τρόπο της δημιουργίας. Με τον τρόπο αυτό ο Μ. Βασίλειος προεκτείνει και συμπληρώνει με μια ρωμαλέα και προσαρμοστική γλώσσα τα βιβλικά κείμενα στην επιστημονική και φιλοσοφική ατμόσφαιρα της εποχής του. Η Εξαήμερος του Μ. Βασιλείου δείχνει με θαυμαστή

ενάργεια τη χρήση των επιστημονικών και φιλοσοφικών γνώσεων όχι για να αποδείξει τη βιβλική διήγηση σύμφωνη με τις επιστημονικές αντιλήψεις, αλλά για να την φωτίσει και να την συμπληρώσει. Κατά τον Ν. Ματσούκα η Αγία Γραφή δεν πασχίζει να δείξει πώς έγινε ο κόσμος αλλά *ποιος* έκανε και *γιατί* τον κόσμο. Το «πώς» της δημιουργίας είναι έργο της επιστήμης του ανθρώπου. Γι' αυτό και οι Πατέρες στην προσέγγιση του κόσμου ενσωματώνουν διαρκώς τις επιστημονικές αντιλήψεις της εποχής τους. Οι ιδέες για την σπερματική καταβολή των όντων, για την εξέλιξή τους, για τον επωαστικό ρόλο του νερού στο βιολογικό φαινόμενο της ζωής, είναι μια σειρά από επιστημονικές προσεγγίσεις που καθόλου δεν μειώνουν τον θαυμασμό μας για την εκ του μη όντος δημιουργία του Θεού. Οι βιβλικές αναφορές στην κτίση χρειάζεται πάντοτε να ερμηνεύονται προσαρμοστικά στην εκάστοτε επιστήμη και γνώση όπως ακριβώς το έπραξε και ο Μ. Βασίλειος, θεωρώντας ότι κτίση και ιστορία πορεύονται τελειωτικά προς τα έσχατα της Βασιλείας. Άλλωστε, κατά τον Ν. Ματσούκα, η αποκάλυψη του Θεού συμβαίνει πάντοτε στην κτίση και στην ιστορία. Ο Θεός είναι η αιτία των όντων τα οποία προάγει και διακρατεί στην ύπαρξη εκ του μη όντος μέσω των ακτίστων ενεργειών του. Η δημιουργία δεν μπορεί να υπάρξει και να πορεύεται προς την τελειώσή της από μόνη της δίχως αυτή τη ζωτική σχέση με τον Θεό. Η θεολογική ερμηνευτική οφείλει πάντοτε να είναι προσαρμοστική και ανανεωτική συνέχεια των βιβλικών κειμένων στο γίνεσθαι της ιστορίας ως δημιουργική πρόσληψη και γόνιμη αφομοίωση, ως περαιτέρω ανάπτυξη και κατανόηση στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα κάθε εποχής. **Καθώς επισημαίνει ο Ν. Ματσούκας τα βιβλικά κείμενα δεν είναι στατικά και απολιθωμένα μνημεία, αλλά ανοικτά «υπομνήματα μιας ιστορίας», η οποία συνεχίζεται μέχρι τα έσχατα και την τελείωση της κτίσεως.** Τα πάντα, λοιπόν, είναι ζήτημα πρόσληψης και ερμηνείας ως προσαρμοστική κίνηση ζωής και συνέχειας της παράδοσης της Εκκλησίας, η οποία διαρκώς αναπτύσσεται και πορεύεται ανανεωτικά επί τα πρόσω. Ο Ν. Ματσούκας θεωρεί ότι η Εξαήμερος του Μ. Βασιλείου μπορεί να θεωρηθεί ως πρότυπο για την οργανική συνύφανση επιστημονικών, φιλοσοφικών και θεολογικών αληθειών για τον σύγχρονο διάλογο θεολογίας και επιστημών. Σε μία σύγχρονη Εξαήμερο και σε ένα ανοικτό και εξελισσόμενο σύμπαν χρειάζεται και σήμερα να φανεί η σχέση του Θεού με τον κόσμο, καθώς και η σχέση του ανθρώπου με τη φύση, τη ζωή και την ιστορία.

Λίγο πριν καταπιαστεί με τη συγγραφή της Δογματικής του ο Ν. Ματσούκας ασχολήθηκε με το καίριο ζήτημα ορθοδοξίας και αίρεσης κατά την περίοδο των μεγάλων τριαδολογικών και χριστολογικών ερίδων στην ιστορία της αρχαίας Εκκλησίας ως ιστορικοδογματικά προλεγόμενα στην έκθεση της δογματικής θεολογίας. **Ο Ν. Ματσούκας προβαίνει στην περιγραφή και ερμηνεία της ζωντανής ιστορικής παράδοσης του περιεχομένου της χριστιανικής αποκάλυψης. Πρόκειται αφενός για τα ποικίλα μνημεία αυτής της παράδοσης, όπως είναι τα κείμενα, η λατρεία, η τέχνη, τα δόγματα και τα σύμβολα της ζωής και πίστης της Εκκλησίας και ακολούθως για την επιστημονική και ερμηνευτική παρουσίασή τους. Σε όλα αυτά κεντρική θέση έχει το ιστορικό σώμα της Εκκλησίας το οποίο μετέχει δραματικά μέσα από πτώσεις και εντάσεις στην αποκάλυψη του Θεού στην κτίση και στην ιστορία. Συνεπώς, πρόκειται για θεοφάνειες που εκφράζονται στα ποικίλα μνημεία της θεολογίας πρωτίστως ως χαρισματική εμπειρία και ακολούθως ως θεολογική επιστήμη.** Ο Ν.

Ματσούκας επιλέγει να διερευνήσει τα κείμενα των εκκλησιαστικών ιστορικών του 4ου, 5ου και 6ου αιώνα, για να δείξει και να ερμηνεύσει την κίνηση και την οικονομία της Εκκλησίας ως ιστορικής πραγματικότητας καθώς ζει με τα γεγονότα της σωτηρίας και με τον αντίκτυπό τους στον εκάστοτε πολιτισμό. Άλλωστε, ο ιστορικός χαρακτήρας της χριστιανικής αποκάλυψης διασώζεται στον πολιτισμό είτε ως πρόσληψη και δημιουργική αφομοίωση υπαρχόντων στοιχείων είτε ως δημιουργία νέων τρόπων ζωής και πορείας. Το έργο αυτό ο Ν. Ματσούκας επιχειρεί να το διαπραγματευτεί κριτικά και αδογμάτιστα, πέρα από ιδεολογικές προκαταλήψεις και σκοπιμότητες, με την εφαρμογή της διπλής μεθοδολογίας των Πατέρων της Εκκλησίας, δηλαδή αφενός μέσω της πρόταξης της χαρισματικής ζωής των μελών της Εκκλησίας και αφετέρου μέσω της επιστημονικής ερμηνείας αυτής της εμπειρίας. Υπό το πρίσμα αυτό ο Ν. Ματσούκας διερευνά τις εξελικτικές φάσεις της δογματικής διδασκαλίας της Εκκλησίας σε αντιπαράθεση με τις θέσεις των αιρετικών διδασκαλιών κυρίως ως προς τη συγκρότηση του τριαδολογικού και χριστολογικού δόγματος. Είναι σαφές ότι το υπόβαθρο και η γενεσιουργός μήτρα πολλών αιρέσεων αφορούν άλλοτε ιουδαϊκές, άλλοτε αρχαιοελληνικές και άλλοτε ανατολικές προϋποθέσεις ή έναν παράδοξο συνδυασμό τους. Η αίρεση αναγκάζει την Εκκλησία να αποσαφηνίσει θεολογικά τη διδασκαλία της με ζωντανό και δημιουργικό τρόπο απέναντι στις διαβρωτικές δυνάμεις της αλλοτρίωσης και διαστρέβλωσης της πίστης και της εμπειρίας της. Ο Ν. Ματσούκας επισημαίνει ότι η δογματική διδασκαλία στην Ορθόδοξη Εκκλησία ποτέ δεν απολιθώθηκε σε ένα κλειστό σύστημα λογικών προτάσεων και εννοιών, αλλά παρέμεινε εύκαμπτη και ζωντανή μαρτυρία παρόλες τις συγκρούσεις, ανακατατάξεις και ιστορικές περιπέτειες στη ζωή της.

Τρία χρόνια μετά την εκλογή του στη βαθμίδα του καθηγητή ο Ν. Ματσούκας εξέδωσε τους δύο βασικούς τόμους της *Δογματικής και Συμβολικής Θεολογίας*, στους οποίους συνόψισε γόνιμα και δημιουργικά την έρευνα και σπουδή του στην ορθόδοξη θεολογία και παράδοση, παρέχοντας μια πρώτη μη σχολαστική και σε δημοτική γλώσσα Δογματική σε κριτικό διάλογο με τη νεότερη θεολογική σκέψη, διανοίγοντας πράγματι νέους ορίζοντες στη θεώρηση της δογματικής θεολογίας και εν γένει της πατερικής σκέψης. Ρέουσα γλώσσα, ανοικτοί ορίζοντες, αλληλοπεριχώρηση και σύνθεση του διαθεματικού πλούτου της θεολογίας, γόνιμος διάλογος με τη φιλοσοφία και τον εκάστοτε πολιτισμό είναι τα βασικά και πρωτότυπα γνωρίσματα της Δογματικής του Ν. Ματσούκα στην ιστορία της νεοελληνικής θεολογίας και σκέψης.

Ο Ν. Ματσούκας προτάσσει στη Δογματική του έναν τόμο εισαγωγής στη θεολογική γνωσιολογία ως απαραίτητη επιστημολογική προϋπόθεση για την εξέταση και έκθεση της δογματικής θεολογίας. Στον τόμο αυτό δείχνει τί ακριβώς εννοεί ως υπέρβαση του δογματισμού, την οποία και θέτει ως βασική προϋπόθεση για την ερμηνευτική ανάδειξη του περιεχομένου της δογματικής θεολογίας. Τα δόγματα στην Ορθόδοξη Εκκλησία δεν είναι αξιώματα ή νομικές διατάξεις με χαλαρή σύνδεση μεταξύ τους, τα οποία απλώς κατοχυρώνονται από τη συνοδική ή όποια άλλη εκκλησιαστική εξουσία και αυθεντία, αλλά καρποί ζωής και μαρτυρίας του εκκλησιαστικού σώματος. Για τον Ν. Ματσούκα τα δόγματα και η δογματική είναι ένα «ανοικτό σύστημα», το οποίο διασυνδέει οργανικά τη βιβλική πραγματικότητα με τη ζωντανή συνέχειά της στη ζωή και στην ιστορία της Εκκλησίας σε σχέση με τον

πολιτισμό και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της κάθε εποχής. Πρόκειται, λοιπόν, για τη μεθοδική οδό της γνώσης των δογμάτων και των γενικών αρχών που διέπουν τον τρόπο ζωής του σώματος της Εκκλησίας κάθε φορά που ανανεώνεται ή αποκρούει διαβρωτικές στρεβλώσεις και εκφράζει αποσαφηνισμένα τα δόγματά της. Στη θεολογική γνωσιολογία του ο Ν. Ματσούκας προσεγγίζει καταρχάς τη σχέση αλήθειας και γνώσης και κατόπιν τα είδη της θεολογίας, επιμένοντας στη διπλή θεολογική μεθοδολογία των Πατέρων της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Ακολουθώς, αναφέρεται στην ενότητα και διάσπαση της θεολογίας κατά την ιστορική πορεία της Εκκλησίας και καταλήγει στις εφαρμογές της θεολογίας, διακρίνοντας τη θεραπευτική και ποιμαντική λειτουργία της χαρισματικής θεολογίας από την ερμηνευτική περιγραφή της επιστημονικής θεολογίας, η οποία πάντοτε ακολουθεί και προϋποθέτει την πρώτη.

Στον δεύτερο τόμο της Δογματικής του ο Ν. Ματσούκας με σαφή ιστορικοδογματική βάση προβαίνει στη συνοπτική έκθεση του περιεχομένου της ορθόδοξης πίστης στα ιστορικά και εξελικτικά της όρια, αντιπαραθέτοντας όπου χρειάζεται τη δυτική χριστιανική παράδοση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και του Προτεσταντισμού καθώς και τις οικουμενικές ζυμώσεις του χριστιανικού κόσμου στην εποχή μας. Σε τρία βασικά κεφάλαια ο Ν. Ματσούκας εκθέτει ερμηνευτικά τη δογματική έκφραση της πίστης της Εκκλησίας. Στο Α' κεφάλαιο με τίτλο «Θεολογία» παρουσιάζει τη σχέση Θεού και κτίσεως, Θεού και ανθρώπου, το περιεχόμενο του κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση, το πρόβλημα του κακού, αλλά και το δόγμα περί του Τριαδικού Θεού. Στο Β' κεφάλαιο, το οποίο επιγράφεται «Χριστολογία», ο Ν. Ματσούκας εξετάζει τις βιβλικές και πατερικές ρίζες της Χριστολογίας, καθώς και τις προϋποθέσεις και προεκτάσεις των χριστολογικών αιρέσεων. Ακολουθώς, αναλύει το δόγμα της Χαλκηδόνας και τις σωτηριολογικές συνέπειες της υποστατικής ένωσης των δύο φύσεων του Χριστού. Το Γ' κεφάλαιο φέρει τον τίτλο «Εκκλησιολογία» και αναφέρεται στη σχέση δημιουργίας και Εκκλησίας, στις διάφορες φάσεις φανέρωσης του μυστηρίου της Εκκλησίας στην κτίση και στην ιστορία, στη δομή και οργάνωση και στην όλη οικοδομή της με την έμπνευση και ενέργεια του Αγίου Πνεύματος, στην οικονομία και κυβέρνησή της, στα ζωτικά μυστήρια τα οποία εκφαίνουν την εκκλησιολογική ανθρωπολογία της και προωθούν μυστικά την πρόσληψη της κτίσεως και της ιστορίας στο μυστήριο της εν Χριστώ σωτηρίας. Εν τέλει η Εκκλησία προγεύεται και προαναγγέλλει το μυστήριο της θεώσεως ως εσχατολογική τελείωση του σύμπαντος κόσμου. Στους κόλπους της θείας ζωής καλούνται να μετάσχουν ελεύθερα τα προσωπικά και λογικά όντα μέσα στην αναστάσιμη εμπειρία της Εκκλησίας η οποία καταυγάζει ολόκληρη τη δημιουργία.

Θεολογία και λογοτεχνία

Παράλληλα προς τη θεολογική του έρευνα, ο Ν. Ματσούκας γράφει έργα λογοτεχνικών αξιώσεων με τα οποία επιχειρεί έναν γόνιμο διάλογο θεολογίας και λογοτεχνίας, διευρύνοντας το αναγνωστικό κοινό του και πέραν της ακαδημαϊκής θεολογίας. Στο έργο του, *Συζητήσεις, Πνευματικά θέματα* (1974), περιγράφει τις συζητήσεις τριών ανδρών, ενός ξενιτεμένου Έλληνα, ενός Γάλλου καθολικού ιερέα και ενός Γερμανού από λουθηρανική οικογένεια που τους ένωσε η ασθένεια σε ένα

αναρρωτήριο της Δανίας στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Οι τρεις τους ξεκινούν μια σειρά γόνιμων και πολύπλευρων συζητήσεων για τον έρωτα, τον θάνατο, τον Θεό, την πίστη, την αμαρτία, την ηθική, την υποκρισία, την ταπεινοφροσύνη, τη ζωή, τον πολιτισμό, την τέχνη, τον Χριστιανισμό και τη βία. Άραγε, αναρωτιέται ο συγγραφέας στο τέλος του βιβλίου του, την εμπειρία της φωτεινής και ζεστής αυτής συντροφιάς θα την καταπιεί η λησμονιά του χρόνου ή μπορεί να την αναστήσει η αγωνία και η αγάπη των προσώπων;

Στις *Γλυκόπικρες ρίζες* (1991) ο Ν. Ματσούκας αναπλάθει λογοτεχνικά τα δύσκολα χρόνια της παιδικής και εφηβικής του ζωής στην Ξάνθη. Περιγράφει ονειρικά και αισθαντικά τις πρώτες παιδικές μνήμες από τη ζωή της οικογένειάς του, τις πρώτες εντυπώσεις από τον έξω κόσμο, την επιστράτευση του πατέρα του στον ελληνο-ιταλικό πόλεμο στην Αλβανία, τα φοβερά χρόνια της γερμανικής και της βουλγαρικής κατοχής στην Ξάνθη, τα σχολικά χρόνια του, τις παιδικές φιλίες, τις σκανταλιές και τις παρέες, το πρωτόγνωρο σκίρτημα του έρωτα αλλά και την εμπειρία του θανάτου, το κατηχητικό, τα πρώτα λογοτεχνικά διαβάσματα, την αγάπη του για τη συγγραφή και τη θεολογική του κλίση. Ο Ντίνος Χριστιανόπουλος, που γνώριζε και διάβαζε τα κείμενα του Ν. Ματσούκα παρατηρεί ότι η αυτοβιογραφική αυτή διήγηση είναι κάπως επίπεδη και έχει ανάγκη από μυθοπλασία για να είναι όντως «μυθιστορηματική»¹³.

Στη μυθιστορηματική τριλογία *Ευρώπη Ωδίνουσα*¹⁴, ο συγγραφέας επιχειρεί να ανακαλύψει το πνευματικό πρόσωπο της Ευρώπης πέρα από τα ποικίλα προσωπεία που αλλοιώνουν τη φυσιογνωμία και τον πολιτισμό της σε μια συναλλαγή οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα. Ο Ν. Ματσούκας με το έργο του αυτό θέτει διαλογικά την οικουμενική συνάντηση και την ενότητα Ανατολής και Δύσης ενόψει μάλιστα των προβλημάτων και των αδιεξόδων που αφορούν ολόκληρο τον σύγχρονο κόσμο. Στο πρώτο μέρος με τίτλο *Έξοδος* ο συγγραφέας εντάσσει μνήμες και εντυπώσεις από το πρώτο ταξίδι του στην Ευρώπη, στη Γενεύη και στην Κοπεγχάγη, και επιχειρεί με μια αλληγορία να εμφανίσει τη βαθύτερη πορεία της ευρωπαϊκής σκέψης και του πολιτισμού. Στο δεύτερο μέρος με τίτλο *Πανσιόν η Δύση* η διήγηση τοποθετείται στη Χαϊδελβέργη, όπου ο Ν. Ματσούκας πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές. Κάτω από τα εφήμερα και επίπλαστα φλερτ των ανθρώπων μιας πανσιόν, ο συγγραφέας προσπαθεί να φωτίσει την πνευματική πορεία και τις ωδίνες της σύγχρονης Ευρώπης. Το τρίτο μέρος επιγράφεται *Συμπόσιο αγάπης*, εκτυλίσσεται και αυτό στη Χαϊδελβέργη, όπου με αφορμή την υποτιθέμενη συζήτηση για την ειρήνη και τη συμφιλίωση μεταξύ των λαών από δέκα ανθρώπους που προέρχονται από διάφορες χώρες της Ευρώπης, αυτό που όντως συμβαίνει είναι μια αρένα ερωτικής αντιζηλίας και υποκρισίας. Το συμπόσιο αγάπης είναι μια παρωδία συμποσίου, φανερώνοντας δραματικά την επίπλαστη πνευματικότητα και κοινωνικότητα, το σαθρό πνευματικό οικοδόμημα της ίδιας της Ευρώπης που ενώ κοιλοπονάει δεν είναι έτοιμη να γεννήσει ακόμη κάτι νέο. Δίχως ένα τέτοιο νέο οικοδόμημα, τα θεμέλια του παλαιού δυτικού πολιτισμού κινδυνεύουν να χαθούν.

¹³ Βλ. Ντίνου Χριστιανόπουλου, «Το λογοτεχνικό έργο του Νίκου Ματσούκα», *Χάρις και αντίδοσις, Τιμητική Ημερίδα αφιερωμένη στον καθηγητή Νίκο Ματσούκα*, σ. 191.

¹⁴ Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Ευρώπη Ωδίνουσα, Μυθιστορηματική τριλογία: Έξοδος: Πανσιόν η Δύση: Συμπόσιο αγάπης*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998.

Στο ιστορικό μυθιστόρημα *Ζηλωτικά πόλεως Θεσσαλονίκης* (1998)¹⁵, ο Ν. Ματσούκας εμπνέεται από το λαμπρό παρελθόν της συμβασιλεύουσας και με φόντο την αιματήνη επανάσταση των Ζηλωτών ξετυλίγει τη διήγησή του για τη Θεσσαλονίκη του 14ου αιώνα, όπου σοφία, ομορφιά, άσκηση, πολιτική, επαναστάσεις, πάθη, έρωτες, έριδες φιλοσοφικές και θεολογικές, συνθέτουν έναν κόσμο υψηλό και ωραίο. Γνωρίζοντας καλά τη μεγάλη ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών στη Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο αυτή, όπου κυριαρχεί η ησυχαστική θεολογία του Γρηγορίου Παλαμά και το ρεύμα των ανθρωπιστών λογίων, ο Ν. Ματσούκας συγγράφει ένα συναρπαστικό μυθιστόρημα για το κίνημα των Ζηλωτών, πώς ξεκίνησε και πώς έληξε άδοξα η πρώτη αυτή κοινωνική επανάσταση στην Ευρώπη. Στο μυθιστόρημα αυτό παρελαύνουν ιστορικά πρόσωπα της μεσαιωνικής Θεσσαλονίκης, ζωγραφίζονται οι συνθήκες ζωής του λαού της, οι ναοί και τα μνημεία της, οι αρχηγοί των διαφόρων μερίδων των Ζηλωτών, καθώς και οι σημαντικές πνευματικές φυσιογνωμίες της πόλης, όπως ο Νικόλαος Καβάσιλας, ο Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, ο Νικηφόρος Γρηγοράς, ο Γρηγόριος Ακίνδυνος, ο Δημήτριος Κυδώνης, ο Νικηφόρος Χούμνος, ο Ματθαίος Βλάσταρις, ο Θωμάς Μάγιστρος κ.ά. Η μορφή του αγίου Γρηγορίου Παλαμά αποδίδεται από τον γέροντα Αρσένιο, ενώ δεν λείπουν και οι σχοινοτενείς θεολογικές και φιλοσοφικές συζητήσεις για τα θέματα της ησυχαστικής έριδας, η οποία ξέσπασε στη Θεσσαλονίκη και κατόπιν μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Με το ώριμο αυτό μυθοπλαστικό έργο του ο Ν. Ματσούκας θέλησε να τιμήσει την πόλη στην οποία έζησε, αγάπησε και ανέπτυξε όλη την πνευματική και πανεπιστημιακή του πορεία.

Στο βιβλίο του *Ο θαμπός καθρέφτης* (2000)¹⁶, ο Ν. Ματσούκας δημοσίευσε πεζά δοκίμια και μικρά ποιήματα τα οποία εμπνέονται από τα βιώματα και τα διαβάσματά του. Ποικιλία θεμάτων, επιγραμματική λιτότητα στον λόγο, δραματική ένταση ενώπιον της τραγικότητας της ζωής, του έρωτα και του θανάτου κυριαρχούν στα ποιήματα και στα πεζά του. Ο ίδιος ο τίτλος του βιβλίου παραπέμπει στον λόγο του αποστόλου Παύλου «δι' έσόπτρου καί εν αινίγματι». Η γνώση του ανθρώπου σε αυτή τη ζωή, όπως και ο πολιτισμός του, είναι εν τέλει ένας θαμπός καθρέφτης. Το γκρίζο σκηνικό του κακού, της φθοράς και του θανάτου, υπερβαίνεται από την αναστάσιμη ρωγμή στον χρόνο, όπως τον διασώζει η λειτουργική εμπειρία, αλλά και η σπουδή του ποιητή στην πατερική σοφία της Εκκλησίας η οποία μαρτυρεί διαρκώς την Ογδόη ημέρα.

Τέλος, το αυτοβιογραφικό *Μισού αιώνα έργα και όνειρα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης* (2003)¹⁷, μολοντί διασώζει πολλά πραγματολογικά και ιστορικά στοιχεία για την πορεία και το έργο του Ν. Ματσούκα στο πανεπιστήμιο, αναπαριστώντας ανάγλυφα μια ολόκληρη εποχή, είναι γραμμένο με μια ρέουσα και εξόχως λογοτεχνική γλώσσα. Στα 22 κεφάλαιά του ο συγγραφέας συμπληρώνει το προηγούμενο έργο του *Γλυκόπικρες ρίζες*, προσθέτοντας πλούσιες αναφορές για τις πέντε περίπου δεκαετίες γεμάτες από έργα και όνειρα στο πανεπιστήμιο της

¹⁵ Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Ζηλωτικά πόλεως Θεσσαλονίκης 1342-1349*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1998.

¹⁶ Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Ο θαμπός καθρέφτης (πεζά-ποιήματα)*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2000.

¹⁷ Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Μισού αιώνα έργα και όνειρα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003.

Θεσσαλονίκης. Αρχίζοντας με το κυνήγι ενός μύθου των νεανικών του χρόνων, διατρέχει τα χρόνια των σπουδών του στη Θεσσαλονίκη και στη Χαϊδελβέργη, μιλάει ανοικτά για τα θέματα υγείας που τον συνόδευαν σε όλη του τη ζωή, αναφέρεται στους δασκάλους και στο συγγραφικό, διδακτικό και διοικητικό έργο του στο πανεπιστήμιο, περιγράφει τους καημούς και τα όνειρά του για τη Θεολογική Σχολή, και με τη σοφία και την ωριμότητα του ανθρώπου που έζησε και εργάστηκε κοντά μισό αιώνα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, κάνει λόγο για τους επερχόμενους κινδύνους για το μέλλον της θεολογικής επιστήμης, των επιστημών και της παιδείας.

Διδασκαλία και ακαδημαϊκή δράση

Ως καθηγητής ο Ν. Ματσούκας υπήρξε χαρισματικός και εμπνευσμένος δάσκαλος αναπτύσσοντας εξαρχής φιλικές σχέσεις με τους μαθητές και όλους τους συνεργάτες του. Ο ίδιος άλλωστε θεωρούσε εντελώς αποκρουστικό το πρότυπο του αυστηρού και εξουσιαστικού καθηγητή, το οποίο προφανώς το έζησε ως φοιτητής και ως πανεπιστημιακός βοηθός στα χρόνια πριν τη Μεταπολίτευση και τον Νόμο Πλαίσιο (Ν. 1268/82) που κατήργησε το παλαιό καθεστώς της έδρας. Κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του ανέλαβε δύο φορές την προεδρία του Τμήματος Θεολογίας. Κατά τη θητεία του ως Κοσμήτορας επιχείρησε να επεκτείνει τη Θεολογική Σχολή, να οργανώσει και να εκσυγχρονίσει ηλεκτρονικά την ενοποιημένη Βιβλιοθήκη της. Πέρα, όμως, από τα βελτιωτικά αυτά τεχνικά έργα και σχέδια, ο Ν. Ματσούκας αγωνίστηκε να πραγματοποιήσει το όραμά του για ρηξικέλευθες θεσμικές μεταρρυθμίσεις στο πανεπιστήμιο και στη Θεολογική Σχολή.

Ο Ν. Ματσούκας ευτύχησε να εκδιπλώσει το συγγραφικό και διδακτικό έργο του σε μία Σχολή η οποία έσφυζε κυριολεκτικά από ζωή και δράση. Το επιστημονικό προσωπικό της Σχολής αυτής, παρόλα τα προβλήματα και τις όποιες διαφωνίες τους, πράγμα σύνηθες και κάποτε ευεργετικό για την επιστήμη και τη ζωή, είχαν μεράκι και όραμα, δημιουργούσαν διαπροσωπικές σχέσεις και σταθερές φιλίες πέρα από τυπικές και αστικές αβρότητες, παρουσίαζαν εξαιρετικό συγγραφικό έργο, συνεργάζονταν μεταξύ τους, αλλά και με συναδέλφους άλλους σχολών, καθώς και με πρόσωπα από τον ευρύτερο χώρο του πολιτισμού. Παράλληλα, στήριζαν με τη θεολογική τους μαρτυρία την τοπική Εκκλησία της Θεσσαλονίκης, αλλά και το ποιμαντικό έργο πολλών Μητροπόλεων ανά την Ελλάδα. Όλο αυτό το κλίμα αντανάκλούσε γόνιμα στους φοιτητές και στις φοιτήτριες που παρακολουθούσαν γεμίζοντας ασφυκτικά τις αίθουσες και τα αμφιθέατρα της Σχολής. Ο Ν. Ματσούκας είναι από τους πολύ λίγους μέσα στο ελληνικό Πανεπιστήμιο που πέρασε από όλα τα στάδια της πανεπιστημιακής σταδιοδρομίας. Διετέλεσε βοηθός σπουδαστηρίου, βοηθός έδρας, επιμελητής, επιμελητής και άμισθος υφηγητής, εντεταλμένος υφηγητής, καθηγητής εξ υφηγητών, αναπληρωτής καθηγητής επί θητεία, μόνιμος αναπληρωτής καθηγητής, οπότε μετά την ψήφιση του Ν. 1268/82 κατέλαβε επί τέλους τη θέση του καθηγητή πρώτης βαθμίδας, την οποία υπηρέτησε με αφοσίωση και υψηλό αίσθημα ευθύνης επί είκοσι συναπτά χρόνια μέχρι την αφυπηρέτησή του.

Ο Ν. Ματσούκας δίδαξε Δογματική, Ιστορία Δογμάτων, Δυτική Θεολογία (Προτεσταντισμό και Οικουμενική Κίνηση) και Φιλοσοφία, υποστηρίζοντας πάντοτε

τα μαθήματά του με καλογραμμένα εγχειρίδια. Για πρώτη φορά ο Ν. Ματσούκας δίδαξε με ιστορικό και συνάμα συστηματικό τρόπο τη βυζαντινή φιλοσοφία, ανοίγοντας και συνδέοντας όλα τα μαθήματά του σε έναν γόνιμο διάλογο με τον πολιτισμό, τη λογοτεχνία και την τέχνη. Η διδασκαλία του δεν επηρέασε μονάχα μαθητές και συναδέλφους του στη Θεολογική Σχολή, δεν επεκτεινόταν στους φοιτητές και τις φοιτήτριες των άλλων σχολών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου, αλλά μέσω των θεολόγων εκπαιδευτικών, οι οποίοι σταθερά διορίζονταν στην εκπαίδευση σχεδόν επί τρεις δεκαετίες (1970-1990), άγγιζε ευεργετικά και ανανεωτικά και το πολύπαθο μάθημα των Θρησκευτικών. Ζητήματα όπως η θεωρία της εξέλιξης, η σχέση επιστήμης και θεολογίας, θεολογίας και λογοτεχνίας, η ανάδειξη του βυζαντινού πολιτισμού, η σχέση της ορθόδοξης παράδοσης με συγκεκριμένα πρόσωπα της τέχνης και του πολιτισμού, έδιναν ώθηση σε γόνιμες συζητήσεις και απελευθέρωναν τους θεολόγους εκπαιδευτικούς από τον ηθικισμό και την απολογητική που επικρατούσε έντονα στη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών ως κλειστού ομολογιακού και κατηχητικού μαθήματος στην εκπαίδευση.

Ο Ν. Ματσούκας συνέβαλε με συγκεκριμένη και ολοκληρωμένη πρόταση για την ανανέωση του μαθήματος των Θρησκευτικών στην εκπαίδευση μέσω του συνεδρίου της Ένωσης Θεολόγων Βορείου Ελλάδος το 1981, στην οποία προέδρευε τότε ο καθηγητής Βασίλειος Στογιάννος. Όπως η επιστημονική θεολογία είναι μια ιστορικοφιλολογική επιστήμη με σαφή γνωσιολογικό και ερμηνευτικό χαρακτήρα που στόχο έχει την περιγραφή και τη μελέτη των μνημείων της χαρισματικής θεολογίας, δηλ. όλων των ζωντανών και διαχρονικών μνημείων του χριστιανικού πολιτισμού που παρήχθησαν κατά την ιστορική διαδρομή της Εκκλησίας, έτσι και το μάθημα των Θρησκευτικών στην Εκπαίδευση χρειάζεται να έχει πρωτίστως και κατ' εξοχήν γνωσιολογικό χαρακτήρα, με στόχο να γνωρίσουν οι μαθητές την ελληνορθόδοξη παράδοση που υπήρξε η μήτρα για τη διαμόρφωση των ποικίλων μνημείων του ελληνορθόδοξου πολιτισμού¹⁸. Η θέση αυτή του Ν. Ματσούκα επηρέασε έκτοτε σχεδόν όλες τις ομάδες εργασίας και τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών μέχρι σήμερα.

Η διένεξη με τον Παναγιώτη Χρήστου

Ο Ν. Ματσούκας αναγνώριζε σεβαστικά μέχρι τέλους του βίου του ως σημαντικό δάσκαλό του τον καθηγητή Π. Χρήστου. Ωστόσο, μετά τη Μεταπολίτευση η συνεργασία τους διακόπτεται και οι δρόμοι τους χωρίζουν. Μάλιστα, για ένα διάστημα οι σχέσεις τους θα οξυνθούν στο έπακρο. Η πέτρα του σκανδάλου ήταν ότι ο Ν. Ματσούκας υπέβαλε το 1976 υποψηφιότητα για να καταλάβει την έδρα της Εκκλησιαστικής Γραμματολογίας, η οποία κενώθηκε με την απομάκρυνση του Π. Χρήστου κατά τη Μεταπολίτευση. Ως γνωστόν, στο πρόγραμμα εκδημοκρατισμού που εφάρμοσε η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας στα πανεπιστήμια, όσοι καθηγητές

¹⁸ Βλ. σχετικά Νίκου Ματσούκα, «Θεολογική θεώρηση των σκοπών του θρησκευτικού μαθήματος», στα *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Θεολόγων Βορείου Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 16-18 Μαΐου 1981, *Κοινωνία* 3/1981, σσ. 307-320. Επίσης, Νίκου Ματσούκα «Μια άλλη διάσταση του θρησκευτικού μαθήματος», στο έργο του, *Πολιτισμός αύρας λεπτής. Πολιτισμός αύρας λεπτής*, εκδ. «Το Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 2000.

συνεργάστηκαν με το δικτατορικό καθεστώς του 1967-1974 είτε απολύθηκαν είτε τιμωρήθηκαν με απομάκρυνση από την ενεργό υπηρεσία με ποινή που έφτανε μέχρι και τα τρία έτη. Ο Π. Χρήστου, έχοντας διαμορφώσει τη φυσιογνωμία της Θεολογικής Σχολής, ακόμη και όταν ετέθη εκτός, δεν έπαυσε να ενδιαφέρεται και να παρεμβαίνει άτυπα στα πράγματα της Σχολής.

Το 1980 ο Π. Χρήστου δημοσίευσε στο περιοδικό *Κληρονομία* οξύτατη κριτική εναντίον του νέου βιβλίου του Ν. Ματσούκα για τον άγιο Μάξιμο Ομολογητή στην οποία ο κρινόμενος απάντησε τεκμηριωμένα και διεξοδικά¹⁹. Στην οξύτατη κριτική του ο Π. Χρήστου επιχειρεί να δείξει ότι ο Ν. Ματσούκας δεν κατανοεί σε βάθος τα κείμενα και την ορολογία του Μαξίμου Ομολογητή, δεν γνωρίζει συνολικά την ιστορία της χριστιανικής σκέψης, ούτε καν τη βιβλιογραφία των τελευταίων ετών για τον Μάξιμο Ομολογητή, ενώ διαρκώς παραπέμπει σε δικά του κείμενα και προφανώς επιχειρεί ανοίγματα προς τους παραδοξολόγους στοχαστές του άθεου υπαρξισμού. Η διένεξη αυτή δεν προέκυψε εν αιθρία. Δεν ήταν μονάχα η εμπλοκή του Π. Χρήστου με τη Δικτατορία, προφανώς υπήρχαν και πολλά άλλα ζητήματα που τους χώριζαν. Επρόκειτο κυρίως για δύο διαφορετικές νοοτροπίες. Συνεπώς, η διένεξη δεν έγινε δι' ασήμαντον αφορμήν, αλλά έκρυβε σοβαρούς λόγους.

Η παλαιά καθεστωτική, στατική και συντηρητική γραμμή, η οποία δημιουργούσε αλάθητους ηγεμονισμούς και αυταρχικές εκφράσεις, άτεγκτες ιεραρχίες και προσωποπαγείς συμμαχίες στην ακαδημαϊκή ζωή αντιμετώπιζε πλέον την ανοικτή κριτική της νέας γενιάς, η οποία εξέφραζε την πολυπρισματική και ανανεωτική θεώρηση μιας ελεύθερα διαλεγόμενης θεολογίας. Η οξύτατη διαμάχη Π. Χρήστου-Σ. Αγουρίδη, η οποία διαδέχθηκε την παλαιότερη αντιπαλότητα μεταξύ Π. Χρήστου και Ιερώνυμου Κοτσώνη, φαίνεται ότι επηρέασε ολόκληρη τη νεότερη και ανερχόμενη ομάδα των νέων διδακτόρων της Σχολής που έβλεπε ότι την εξέφραζε περισσότερο το ανοικτό πνεύμα της Μεταπολίτευσης. Το 1969, μεσούσης της δικτατορίας, ο Σάββας Αγουρίδης, λόγω των προβλημάτων που είχε με τον Π. Χρήστου, ζήτησε τη μετάκλησή του στην Αθήνα μέσω του τότε Αρχιεπισκόπου Ιερώνυμου Α'. Ο Νίκος Ματσούκας συνδεόταν με στενή φιλία με τον Βασίλη Στογιάννο, έναν άλλο μαθητή του Σ. Αγουρίδη, ο οποίος είχε διαφωνήσει με τη συμμετοχή του Π. Χρήστου στη Δικτατορία. Το έργο του Π. Χρήστου εξελίσσεται στις δεκαετίες του 1950-1960, στο μετεμφυλιακό κράτος και στη Δικτατορία, ενώ του Ν. Ματσούκα στις δεκαετίες 1970-1990 κατά την περίοδο της θεολογικής ανανέωσης και του εκδημοκρατισμού της χώρας.

Ασφαλώς η διαμάχη Π. Χρήστου και Ν. Ματσούκα επηρεάστηκε καταλυτικά από την αρνητική εμπειρία της περιόδου της Δικτατορίας, όταν δύο καθηγητές της Σχολής της Θεσσαλονίκης ανέλαβαν καίριες δημόσιες θέσεις, ο μεν αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Κοτσώνης έγινε πραξικοπηματικά αρχιεπίσκοπος Αθηνών, ο δε Παναγιώτης Χρήστου έγινε υπουργός Παιδείας στη δεύτερη φάση της Χούντας επί

¹⁹ Βλ. Παναγιώτη Χρήστου, «Μάξιμος Ομολογητής και Νικόλαος Ματσούκας», *Κληρονομία* 12:1/1980, σσ. 193-211. Ο Νίκος Ματσούκας απάντησε με ένα αυτόνομο έργο με τίτλο, *Μια απάντηση στον κ. Παναγιώτη Χρήστου, Ποιος δεν κατανοεί τα πατερικά κείμενα*, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 34. Αργότερα ο Ν. Ματσούκας θα αποδώσει την ενέργεια εκείνη του Π. Χρήστου να επιτεθεί σε μαθητή του, για τον οποίο «επί χρόνια έπλεκε το εγκώμιο», σε πρόσωπα του περιβάλλοντός του και θα δηλώσει ότι επήλθε τελικά η συμφιλίωση μεταξύ τους. Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Μισού αιώνα έργα και όνειρα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, σσ. 237-238, 267.

Ιωαννίδη. Ο Ευάγγελος Σδράκας έγινε πρότανης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου, ενώ κάποιοι άλλοι καθηγητές συνεργάστηκαν στενά με το καθεστώς. Για όλα αυτά ο Ν. Ματσούκας είναι ολιγόλογος στις αυτοβιογραφικές του αναφορές· λέγει απλώς ότι κατά την περίοδο εκείνη «και οι καιροί ημάρτανον» ή ότι κάποιοι εξέτισαν την ποινή τους για τα λάθη του παρελθόντος. Δίχως να είναι εκδικητικός, είναι βέβαιο ότι διαχώρισε απόλυτα τη στάση του, ενώ το πολιτικό του στίγμα ήταν σαφέστατα δημοκρατικό. Όλα αυτά είχαν ως συνέπεια να δημιουργηθούν και μετά την απομάκρυνση του Π. Χρήστου δύο έντονα αντιμαχόμενες ομάδες εντός της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης. Η άμβλυνση των εντάσεων αυτών θα επέλθει σταδιακά με την ίδρυση το 1982 των δύο Τμημάτων Θεολογίας και Ποιμαντικής.

Θεολογία και Πολιτισμός: Οι θεολογικοί και ερμηνευτικοί άξονες

Ο Ν. Ματσούκας εμπνεόμενος από την ανανέωση των πατερικών σπουδών και εν γένει από το ρεύμα της νεοπατερικής σύνθεσης, όπως το εξέφρασε ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, αλλά και ζώντας στη βυζαντινή περιρρέουσα ατμόσφαιρα της Θεσσαλονίκης, εργάστηκε με αγάπη και σπουδή για τα πατερικά κείμενα, αλλά και εκδήλωσε σταθερά το ενδιαφέρον του για την τέχνη, τη λογοτεχνία, τα κοινωνικά θέματα της εποχής αλλά και για τη δυτική χριστιανική σκέψη και φιλοσοφία. Στο έργο του αναπτύσσεται δίχως να τονίζεται εμφιαστικά το πρόγραμμα της νεοπατερικής σύνθεσης. Ο Ν. Ματσούκας αναφέρεται ρητά στον π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ, θεωρώντας τον μαζί με τον π. Ιωάννη Ρωμανίδη ως δασκάλους του²⁰.

Ο υπομνηματιστικός, ερμηνευτικός και συστηματικός τρόπος της έρευνας και οι ανοικτοί ορίζοντες θεώρησης της βιβλικής και πατερικής θεολογίας σε σχέση με τον σύγχρονο κόσμο και πολιτισμό χαρακτηρίζουν το πλούσιο συγγραφικό και διδακτικό έργο του Ν. Ματσούκα. Στο έργο του εμφανίζεται ένα είδος συστηματικής αλληλοπεριχώρησης και διαλόγου όλων των επιμέρους θεολογικών γνωστικών αντικειμένων²¹. Το ζήτημα αυτό παραμένει ακόμη και σήμερα σε εκκρεμότητα στις θεολογικές σπουδές στη χώρα μας. Ο Ν. Ματσούκας προβαίνει σε μια υποδειγματική μελέτη, ανάδειξη και ερμηνευτική αξιοποίηση των βιβλικών και πατερικών κειμένων, αλλά και των πάσης φύσεως μνημείων της πίστης, της λατρείας και της ζωής της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Η ανάδειξη της ρωμαλεότητας της βυζαντινής παράδοσης αποτελεί έναν άλλο άξονα του πολυσχιδούς έργου του. Το έργο αυτό για τον Ν. Ματσούκα περιλάμβανε την υποδειγματική σπουδή των έργων του Ιωάννη Δαμασκηνού στην τριλογία του με τίτλο «Πηγή γνώσεως». **Ο Ιωάννης Δαμασκηνός θα αποτελέσει και τον συνδετικό κρίκο για τον διάλογο και την οργανική μετάβαση από την αρχαία στη βυζαντινή φιλοσοφία. Μελετώντας την πατερική σκέψη από τον Μ. Αθανάσιο έως τον Γρηγόριο Παλαμά, ο Ν. Ματσούκας επιχειρεί να ανασυνθέσει και να αναδείξει το οικοδόμημα της πατερικής θεολογίας οργανικά συνδεδεμένο με τη βυζαντινή επιστήμη και**

²⁰ Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Μισού αιώνα έργα και όνειρα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 113.

²¹ Βλ. Δέσπω Λιάλιου, «Εργογραφία του καθηγητή Νίκου Αθ. Ματσούκα», στον συλ. τόμο *Χάρης και αντίδοσις*, σσ. 40-41.

φιλοσοφία. Προχωρώντας την πατρολογική έρευνα του Π. Χρήστου, ο Ν. Ματσούκας θα αναδείξει ως θεμελιώδη επιστημολογική αρχή της σκέψης των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας την περίφημη διπλή θεολογική μεθοδολογία. Προηγείται η θεολογία ως πείρα, και μέθεξη της χαρισματικής ζωής της Εκκλησίας και ακολουθεί η επιστημονική περιγραφή αυτής της ζωής και εμπειρίας, καθώς και του πολιτισμού που αυτή η εμπειρία δημιουργεί. Η περιγραφή αυτή αφορά φιλοσοφικές ερμηνείες και στοχασμούς, ακόμη και αν οι όροι έχουν πλέον προσλάβει νέο περιεχόμενο από αυτό που είχαν π.χ. στην αρχαιοελληνική σκέψη.

Ο Ν. Ματσούκας ασκεί κριτική στην άποψη πολλών δυτικών ερευνητών ότι το σκοτεινό Βυζάντιο απέρριψε δήθεν την ελληνική φιλοσοφία και ότι κατά στάδια έχουμε αναγεννήσεις της ελληνικότητας, μονάχα όταν οι βυζαντινοί λόγιοι σχολιάζουν πλατωνικά ή αριστοτελικά χειρόγραφα. Για τον Ν. Ματσούκα στο Βυζάντιο έχουμε όχι μονάχα αρμονική σχέση μεταξύ φιλοσοφίας και θεολογίας αλλά και τη μετάπλαση και το προχώρημα της φιλοσοφικής γλώσσας σε νέες δημιουργικές μορφές μέσω της πατερικής θεολογίας. «Η περιγραφή και η ερμηνεία των δογμάτων μέσα από επιστημονικό και φιλοσοφικό στοχασμό, και όχι η λογική δικαίωσή τους συνετέλεσε στην δημιουργία ρωμαλέων πολιτιστικών αγαθών της περιρρέουσας πνευματικής ατμόσφαιρας ζωής του Βυζαντίου σε όλες της μορφές τους»²². Κλασικό παράδειγμα για το σμίξιμο αυτό της χριστιανικής σκέψης και ζωής με τη φιλοσοφική παράδοση υπήρξε ο Ιωάννης Δαμασκηνός με το έργο του, την ανάδειξη του οποίου πρόβαλε ο Ν. Ματσούκας. Τα δόγματα είναι πίστη σε πράγματα όχι απλά ονόματα. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στην περίπτωση της θεολογίας του αγίου Γρηγορίου Παλαμά στην οποία δίνεται έμφαση γνωσιολογική στην περίφημη διάκριση ουσίας και ενεργειών στον Θεό. Η θεογνωσία είναι θεοφάνεια, δηλαδή είναι χαρισματική μέθεξη του ανθρώπου στη δόξα του Θεού και όχι αναγωγή στον Θεό μέσω λογικών συλλογισμών. Εν τέλει, στο Βυζάντιο πραγματοποιήθηκε το δημιουργικό σμίξιμο Ελληνισμού και Χριστιανισμού. Ο πολιτισμός αυτός δεν έσβησε με το τέλος του Βυζαντίου, αλλά κράτησε τον Ελληνισμό στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας και σμίλεψε με τη δυναμική του νέες εκφράσεις στη νεοελληνική ζωή²³. Το έργο του Διονυσίου Σολωμού, του στρατηγού Μακρυγιάννη, του Θεόφιλου, του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, του Αλεξανδρινού ποιητή Καβάφη, του Νίκου Καζαντζάκη, του Οδυσσέα Ελύτη, του Νίκου Γκάτσου κ.ά. συνιστά ενσαρκώσεις και παραδείγματα αυτού του πολιτισμού.

Ο Ν. Ματσούκας συνέβαλε τα μέγιστα στο δημιουργικό άνοιγμα της σύγχρονης θεολογίας στον πολιτισμό. Ως προς αυτό υπήρξε πρωτοπόρος οραματιστής το δε έργο του του καρποφόρησε και επέδρασε σε πολλούς μαθητές και συνεχιστές του. Η δε Θεολογική Σχολή τον τίμησε δεόντως και οφειλετικώς, όχι μονάχα με ημερίδες και συνέδρια προς τιμήν του (2003, 2009), αλλά και με ποικίλα μελετήματα συναδέλφων

²² Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Ιστορία της Βυζαντινής Φιλοσοφίας*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 33.

²³ Σχετικά θέματα και πρόσωπα για τη σχέση θεολογίας, ελληνορθόδοξης παράδοσης και πολιτισμού στο πλαίσιο του Νέου Ελληνισμού βλ. Νίκου Ματσούκα, *Πολιτισμός αύρας λεπτής*, εκδ. «Το Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 2000.

για το έργο του, όπως δείχνει και το πλήθος των Διπλωματικών και διδακτορικών εργασιών που αφορούν το πολυσχιδές έργο του²⁴.

Κριτικές επισημάνσεις

Στη θεολογική ερμηνευτική του ο Νίκος Ματσούκας τοποθετεί την Εκκλησιολογία ως βασικό κεφάλαιο της Δογματικής καθώς η Ορθόδοξη Εκκλησία όχι μόνο συμμετείχε με ελπίδες στον αρξάμενο οικουμενικό διάλογο αλλά ετοίμαζε με ιδιαίτερη φροντίδα την Αγία και Μεγάλη Σύνοδό της ήδη από τη δεκαετία του 1960. Μέχρι τότε, τα εγχειρίδια της Δογματικής είτε αφιέρωναν ελάχιστο χώρο στα θέματα της Εκκλησιολογίας είτε ακολουθούσαν πλήρως τη δυτική θεώρησή της. Μάλιστα στην πράξη η διδασκαλία της Εκκλησιολογίας ήταν σχεδόν απύσχη και η διαπραγματεύσή της γινόταν στο περιθώριο των άλλων κεφαλαίων της δογματικής θεολογίας.

Καθώς επισημαίνει ο Πέτρος Βασιλειάδης, η Εκκλησιολογία στη Δογματική του Ν. Ματσούκα καταλαμβάνει πλέον «το ένα τρίτο της ύλης» και συνάμα σε πολλές μελέτες του ο Ν. Ματσούκας εξετάζει θέματα Εκκλησιολογίας κυρίως μέσα από τη μυστηριακή και αντισχολαστική προσέγγιση του αγίου Νικολάου Καβάσιλα. Τα μυστήρια εν γένει και η Θεία Λειτουργία εκφράζουν τη σχέση κτιστού και ακτίστου ως ενέργειες και λειτουργίες του ενιαίου σώματος της Εκκλησίας και οδηγούν τα μέλη της στην εσχατολογική τελείωση. Πέρα από τα σχολαστικά περιγράμματα που βλέπουν την Εκκλησία ως ένα ιεραρχικό «καθίδρυμα» ή απλώς ως αδιαμεσολάβητη και δημοκρατική «κοινωνία», ο Νίκος Ματσούκας ενοποιεί οργανικά τις εκκλησιολογικές αυτές ακρότητες στο πλαίσιο της μυστηριακής σχέσης Θεού και κόσμου, κτιστού και ακτίστου, στη ζωή της Εκκλησίας. Στη γραμμή του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ επισημαίνει ότι δεν υπάρχει ορισμός στο μυστήριο και στο γεγονός της Εκκλησίας. Όλοι οι ορισμοί που προέκυψαν μετά τη Μεταρρύθμιση κινούνται στο πολεμικό και ομολογιακό πνεύμα της δυτικής Εκκλησίας και είναι μάλλον σχολαστικοί ορισμοί, που προέκυψαν από διάφορες σχολές σκέψης. Η φύση και η ταυτότητα της Εκκλησίας περιγράφεται ποιητικά και παραστατικά και εικονολογικά με τη γλώσσα της πίστης, όπως ακριβώς συμβαίνει στην Αγία Γραφή στην οποία η Εκκλησία φανερώνεται μέσα από μία ποικιλία εικόνων και συμβόλων²⁵.

Μολονότι η Δογματική του Ν. Ματσούκα αναφέρεται γενικά σε όλα τα θέματα, ωστόσο δεν εισέρχεται σε βάθος σε επιμέρους προβλήματα. Ιδιαίτερα ζητήματα για την εσχατολογία, την Πνευματολογία, την ευχαριστιακή Εκκλησιολογία, τη θεολογία του προσώπου κ.λπ., μολονότι εντάσσονται οργανικά στην έκθεση της δογματικής

²⁴ Βλ. ενδεικτικά: Δέσπω Αθ. Λιάλιου, «Η σημασία της διακρίσεως κτιστού - Ακτίστου στις θεολογικές διατυπώσεις του Νίκου Ματσούκα», *Επιστημονική ημερίδα «Μνήμη Νίκου Ματσούκα»*, Θεσσαλονίκη, 4 Μαΐου 2009. Κωνσταντίνου Μποζίνη, «Ο Νίκος Ματσούκας μπροστά στον θάνατο: Σπουδή στη διδακτορική του διατριβή για τον χαρακτήρα της αθανασίας στην Καινή Διαθήκη και τα Ελληνιστικά Μυστήρια», *Επιστημονική ημερίδα «Μνήμη Νίκου Ματσούκα»*, Θεσσαλονίκη, 4 Μαΐου 2009. Ιωάννη Κουρεμπιλέ, «Δόγμα και οικουμένη στη θεολογική έκφραση του Νίκου Ματσούκα», *ΕΕΘΣΑΠΘ, Νέα Σειρά*, 14/2004, σσ.115-149. Στυλιανού Τσομπανίδη, «Η οικουμενική θεολογία στη Θεσσαλονίκη με ιδιαίτερη αναφορά στο έργο του καθηγητή Νίκου Ματσούκα», *Σύνθεσις* 2/2012, σσ. 147-164.

²⁵ Βλ. Πέτρου Βασιλειάδη, «Η συμβολή του Νίκου Ματσούκα στην Ορθόδοξη Εκκλησιολογία», *Χάρις και αντίδοσις*, σ. 64.

θεολογίας του, δεν αναλύονται περαιτέρω. Ενδεχομένως, αυτό γίνεται για να έχουν τη δυνατότητα οι φοιτητές να παρακολουθήσουν αβίαστα το εύρος και την ανάπτυξη της δογματικής σκέψης δίχως τα επιμέρους ζητήματα που θα μπορούσαν να συζητηθούν εκτενέστερα σε εξειδικευμένες μελέτες. Σε σχέση με τις παραδόσεις της Δογματικής του π. Ιωάννη Ρωμανίδη²⁶, οι οποίες κινούνται στις μεθοδολογικές προϋποθέσεις της θεολογίας των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας, αλλά περιορίζονται κυρίως ως προς την έκθεση του τριαδολογικού και χριστολογικού δόγματος με αναφορές στο Filioque και στον ιερό Αυγουστίνο, η Δογματική του Ν. Ματσούκα εντυπωσιάζει με το θεματικό εύρος και κυρίως με τη σαφήνεια και τη ρέουσα γλώσσα της.

Μολονότι η Εκκλησιολογία αναπτύσσεται οργανικά αμέσως μετά το περί Χριστολογίας κεφάλαιο, ο Ν. Ματσούκας δεν αναφέρεται καν στην ευχαριστιακή Εκκλησιολογία είτε του Αφανάσιου είτε του Ιωάννη Ζηζιούλα είτε του π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ και του π. Αλεξάνδρου Σμέμαν, είτε στα ζητήματα των σχέσεων Χριστολογίας και Πνευματολογίας στην Εκκλησιολογία, αλλά ούτε και στην Εκκλησιολογία του ρεύματος της «Nouvelle théologie» των θεολόγων της Δύσεως που απονεύρωσαν μετά τη Β' Βατικανή Σύνοδο τη θεσμική και δικανική εκκλησιολογία του ιεραρχικού καθιδρύματος (Henri de Lubac, Jean Daniélou, Marie-Dominique Chenu, Yves Congar κ.ά.). Ο Πέτρος Βασιλειάδης σχολιάζοντας το κενό αυτό στη συμβολή του Ν. Ματσούκα παρατηρεί ότι οι θεολόγοι που εργάστηκαν στην ευχαριστιακή Εκκλησιολογία και θεολογία διάνοιξαν τη θεολογία προς την κατανόηση και της εσχατολογικής διάστασης της Εκκλησίας, των λειτουργημάτων και της ιεραποστολής της, καθώς και στην προφητική μαρτυρία, στην καταλλαγή και στον διάλογό της με τον σύγχρονο κόσμο και πολιτισμό. Με τα ζητήματα αυτά ασχολήθηκε και ο Ν. Ματσούκας, δίχως όμως να αξιοποιεί ή να αναφέρεται στην ευχαριστιακή Εκκλησιολογία και θεολογία. Ο Π. Βασιλειάδης τον προσκαλεί να συμβάλλει προς την κατεύθυνση της ευχαριστιακής Εκκλησιολογίας καθώς η πτυχή αυτή απασχολεί ήδη καίρια τον οικουμενικό και διαχριστιανικό διάλογο²⁷.

Επίσης, μολονότι ο Ν. Ματσούκας τονίζει τον υπαρξιακό και προσωπικό χαρακτήρα του περί Αγίας Τριάδος δόγματος, αναφέρεται στην κοινωνία του ανθρώπου με τα πρόσωπα του Τριαδικού Θεού, δεν συζητά ειδικά ζητήματα της θεολογίας του προσώπου, τα οποία είχαν τεθεί ούτως ή άλλως προηγουμένως από τους Νίκο Νησιώτη, Χρήστο Γιανναρά και Ιωάννη Ζηζιούλα²⁸. Εξελάμβανε δε την κεντρική θέση της Θείας Ευχαριστίας στην Εκκλησιολογία ως ευχαριστιακό μονισμό, προφανώς το ίδιο θεωρούσε και για τη θεολογία του προσώπου. Στο έργο του *Μισού αιώνα έργα και όνειρα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, δηλώνει ότι εκτιμά τα μέγιστα τον Χρήστο Γιανναρά, τον Στέλιο Ράμφο και τον Ιωάννη Ζηζιούλα. Ωστόσο, η αναφορά που κάνει στα θέματα της θεολογίας του προσώπου και της ευχαριστιακής

²⁶ Βλ. Ιωάννου Ρωμανίδου, *Δογματική και Συμβολική της Ορθόδοξου Καθολικής Εκκλησίας*, Τόμος Α', εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 41999.

²⁷ Βλ. Πέτρου Βασιλειάδη, «Η συμβολή του Νίκου Ματσούκα στην Ορθόδοξη Εκκλησιολογία», *Χάρις και Αντίδοσις*, σσ. 70-72.

²⁸ Ο Νίκος Ματσούκας ενέταξε στη Δογματική του και μία εξόχως κριτική παραπομπή στον Ιωάννη Ζηζιούλα, η οποία σχετίζεται με τη θεολογία του προσώπου. Βλ. *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, τόμος Β', σσ. 96-97.

Εκκλησιολογίας δεν είναι ούτε σοβαρή ούτε τιμητική για τους θεολόγους του προσώπου και της Θείας Ευχαριστίας και ιδιαίτερα για τον Ιωάννη Ζηζιούλα²⁹.

Σε όλα του τα έργα ο Ν. Ματσούκας προσεγγίζει δυναμικά και εμπνευσμένα το μυστήριο του κόσμου και της συμπαντικής πραγματικότητας στο πλαίσιο της φανέρωσης των ενεργειών του Θεού στην κτίση και στην ιστορία με βάση τη βιβλική και πατερική θεολογία. Η αποκάλυψη του Θεού συμβαίνει πάντοτε στην κτίση και στην ιστορία. Ο Θεός είναι η αιτία των όντων τα οποία προάγει και διακρατεί στην ύπαρξη εκ του μη όντος μέσω των ακτίστων ενεργειών του. Η δημιουργία δεν μπορεί να υπάρξει και να πορεύεται προς την τελείωση από μόνη της δίχως ζωτική σχέση με τον Θεό. Η Εκκλησία ως έργο της θείας οικονομίας υπάρχει για να προσλαμβάνει και να ανυψώνει τον κόσμο στη ζωή του Θεού. Έτσι ολόκληρη η κτίση γίνεται Εκκλησία, διότι η Εκκλησία συγκροτεί το εσχατολογικό νόημα και την πληρότητα της δημιουργίας. Ερμηνεύοντας τον άγιο Μάξιμο Ομολογητή ο Ν. Ματσούκας θεωρεί την Εκκλησία ως εικόνα του σύμπαντος κόσμου και την Αγία Τριάδα ως εικόνα της Εκκλησίας. Έτσι, ο κόσμος υπάρχει για να προσληφθεί, να μεταμορφωθεί και να φωτιστεί από τη δόξα του Θεού μέσω της Εκκλησίας.

Ο Ν. Ματσούκας αναγνωρίζει ως διδάσκαλό του τον π. Ιωάννη Ρωμανίδα και αυτό φαίνεται από την πλήρη αποδοχή και περαιτέρω αξιοποίηση των θέσεων του για τις θεοφάνειες του άσκαρου Λόγου στην Παλαιά Διαθήκη, για το προπατορικό αμάρτημα, για την υπέρβαση της δικανικής θεολογίας και τη θεραπευτική διάσταση της Εκκλησίας, για τη θεολογία της θεώσεως και για την καίρια σημασία της ησυχαστικής θεολογίας του αγίου Γρηγορίου Παλαμά. Ασφαλώς δεν αποδέχεται το ιδεολόγημα της Ρωμηοσύνης και την αντιδυτική περί Φράγκων πολεμική του Ιωάννη Ρωμανίδα. Αντ' αυτού ο Ν. Ματσούκας πάλεψε να δείξει το ουσιαστικό περιεχόμενο και τη σημασία της ελληνορθόδοξης παράδοσης, η οποία σμίλεψε τον βυζαντινό πολιτισμό αλλά και τη νεοελληνική ταυτότητα και ιδιοπροσωπία. Ο Ν. Ματσούκας δεν υπήρξε αντιδυτικός θεολόγος ή διανοούμενος³⁰, καθώς αναγνώριζε τη θετική συμβολή

²⁹ Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Μισού αιώνα έργα και όνειρα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, σ. 280: «Εκτιμώ τα μέγιστα τους θεολόγους και φιλοσόφους, τώντι διακεκριμένους, Χρήστο Γιανναρά και Στέλιο Ράμφο· σ' αυτούς συγκαταλέγω και τον σεβασμιώτατο μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα, ο οποίος ως γνωστόν, χρημάτισε και καθηγητής στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Θα περιοριστώ σε μερικές γενικές επισημάνσεις, χωρίς αξιώσεις να 'ναι αδιάσειστα πορίσματα! Εν πάση περιπτώσει, πρόσωπο, ευχαριστιακή θεολογία, έξαρση της επισκοπής και όχι του σώματος, ως κεφαλής και μελών, ανακαλύπτει 'κενών' σε πατερικά έργα και άλλα τινά, μου φαίνονται περισσότερο σα μια ωραιολογία παρά ως θεολογία. Σκόπιμα οξύνω την κρίση μου, γιατί θέλω να πω ότι δεν βλέπω το δραματικό παράγοντα της ιστορίας, την ευχαριστιακή σύναξη επί το αυτό ως καθαίρεση των δαιμονικών δυνάμεων και ως καταγγελία του θανάτου του Κυρίου άχρι ου αν έλθη, τη ζωή ενός σώματος με ποικιλία χαρισμάτων, την προτεραιότητα της κοινωνίας του σώματος, τη θεραπεία, την άσκηση κτλ. κτλ. Σε μια συνέντευξή του ο Σπανουδάκης, καθώς ρωτήθηκε να πει τη γνώμη του για τους περί ων ο λόγος θεολόγους, με δισταγμό και ζητώντας συνγνώμη είπε ότι δεν θεωρεί τα όσα λένε χριστιανικά! Από την άλλη μεριά θεωρώ ευλογία το γεγονός ότι ο δάσκαλός μου Αγουρίδης αρκετές φορές ασκεί οξεία και αυστηρή κριτική σε αφηρημένες θεολογικές απόψεις οποτεδήποτε είναι αναγκαίο, οπότε τα πράγματα εξισορροπούνται».

³⁰ Για τον διαφορετικό τρόπο που προσεγγίζει ο Ν. Ματσούκας τη Δύση σε σχέση με τον Χρ. Γιανναρά, βλ. Χρυσόστομο Σταμούλη, «Θεολογία και Πολιτισμός στη θεολογική γενιά του '60», στον συλ. τόμο *Αναταράξεις στη μεταπολεμική θεολογία, Η «θεολογία του '60»*, σσ. 661-682. Παντελή Καλαϊτζίδη, *Ελληνικότητα και Αντιδυτικισμός στη «Θεολογία του '60»*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2008, ιδίως σσ. 153-172.

και τα επιτεύγματα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Περί τούτου μαρτυρούν τα έργα του *Ευρώπη Ωδίνουσα* και *Οικουμενική Θεολογία*.

Ο Ελληνορθόδοξος πολιτισμός δεν σχετίζεται με τον λεγόμενο ελληνοχριστιανικό πολιτισμό τον οποίο προέβαλαν ιδεολογικά και ρομαντικά οι χριστιανικές οργανώσεις ως ανιστόρητη συγκόλληση των δύο πνευματικών μεγεθών. Αφορά κυρίως μια εξαρχής νέα και ρωμαλέα δημιουργία, η οποία προέκυψε από τη γόνιμη και δημιουργική συνάντηση Ελληνισμού και Χριστιανισμού στο Βυζάντιο με καταλύτη τη ρηξικέλευθη σκέψη των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας. Ο Ν. Ματσούκας ανιχνεύει τα ίχνη και τις εκφράσεις αυτού του πολιτισμού στο έργο πολλών πνευματικών δημιουργών του Νέου Ελληνισμού. Οι μελέτες και οι συχνές αναφορές του σε συγκεκριμένους νεοέλληνες δημιουργούς (Διονύσιο Σολωμό, Γιάννη Μακρυγιάννη, Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, Κωνσταντίνο Καβάφη, Νίκο Καζαντζάκη, Οδυσσέα Ελύτη, Γιάννη Ρίτσο, Νίκο Γκάτσο, Ανδρέα Εμπειρίκο, Νίκο Γ. Πεντζίκη, Θεόδωρο Αγγελόπουλο κ.ά.) δείχνουν τη ριζική διαφορά του ελληνοχριστιανικού ιδεολογήματος από τον ζωντανό πολιτισμό της ελληνορθόδοξης παράδοσης. Παρόμοια, αναγνώριζε ενσαρκώσεις αυτού του ήθους στο δημοτικό, λαϊκό και έντεχνο τραγούδι και δεν έκρυβε την αγάπη του στις μουσικές δημιουργίες του Μάνου Χατζηδάκη και του Μίκη Θεοδωράκη.

Ο Ν. Ματσούκας θεωρούσε τη θεολογία ως ανθρωπιστική επιστήμη στο πανεπιστήμιο και εξελάμβανε ως αυτονόητο το δημιουργικό άνοιγμά της σε νέες εκφράσεις πολιτισμού στον σύγχρονο κόσμο. Πιο συγκεκριμένα, η ακαδημαϊκή θεολογία αποτελεί επιστήμη του πολιτισμού. Η θεολογία είναι η ιστοριοφιλολογική και επιστημονική μελέτη του πολιτισμού που παρήχθη βάσει των θρησκευτικών εμπειριών, δηλαδή της χαρισματικής θεολογίας στη ζωή της Εκκλησίας, εν προκειμένω της Ορθόδοξης θεολογίας και εν γένει της θεολογίας ανά την οικουμένη. Το πρότυπο αυτής της θεολογίας είναι ο διάλογος και οι ανοικτοί ορίζοντες με τον εκάστοτε πολιτισμό. Ως εκ τούτου, οφείλει να υπερβαίνει κάθε είδους σχολαστικισμό ή ορθόδοξο ομολογιακό δογματισμό. Η θεολογία επηρέασε την κοινωνία και τον πολιτισμό, εκφράστηκε μέσα από τρόπους ζωής και τέχνης και αποτυπώθηκε σε μνημεία, κείμενα, λειτουργικούς τύπους και ποικίλα έργα τέχνης. Και η νεότερη θεολογία οφείλει να αναπτύσσεται σε διάλογο με τον σύγχρονο κόσμο και όχι ασφαλώς στατικά και με εσωστρέφεια ώστε να παράγει πολιτισμό. Συνεπώς, η ακαδημαϊκή θεολογία κατά τον Ν. Ματσούκα ανήκει στο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών και εν γένει στο πεδίο των επιστημών που μελετούν τον πολιτισμό.

Με όλες αυτές τις επιστημολογικές προϋποθέσεις ο Ν. Ματσούκας συνέδεε τη θεολογία με τις κοινωνικές και πολιτικές του αγωνίες για το μέλλον του τόπου. Συμμετείχε σταθερά σε φοιτητικές εκδηλώσεις και μιλούσε μαζί με άλλους θεολόγους και διανοούμενους (Χρ. Γιανναράς, Π. Νέλλας, Στ. Ράμφορ, π. Βασίλειος Γοντικάκης, Κ. Ζουράρις, Κ. Μοσκόφ κ.ά.) στα αμφιθέατρα διαφόρων σχολών για ποικίλα θέματα (σχέσεις δαρβινισμού και θεολογίας, θεολογίας και πολιτικής, Εκκλησίας και Κράτους, θεολογίας και λαϊκής παράδοσης) ή προσερχόταν στις διαλέξεις ελεύθερου διαλόγου που διοργάνωναν οι διάφορες χριστιανικές νεανικές κινήσεις στο πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, το οποίο παρουσίαζε έντονη κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική δραστηριότητα κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες της Μεταπολίτευσης.

Ωστόσο, ο Ν. Ματσούκας έβλεπε την επερχόμενη κρίση και συρρίκνωση των ανθρωπιστικών επιστημών στο πανεπιστήμιο ως κρίση του σύγχρονου πολιτισμού εξαιτίας της φιλελεύθερης οικονομίας της αγοράς. Μέσω της επιθετικής οικονομίας, η οποία σαρώνει ολόκληρο τον κόσμο, διέβλεπε ότι το πανεπιστήμιο ωθείται στην παραγωγή τεχνοκρατών ή σταδιακά μεταβάλλεται σε κέντρο κατάρτισης επαγγελματιών, δίχως όμως να υπηρετεί σε βάθος τις ανθρωπιστικές επιστήμες και τον πολιτισμό. Στη διαρκή μάχη κατά της απανθρωπίας, για την καλλιέργεια της γνώσης, της παιδείας και του πολιτισμού, το πανεπιστήμιο χρειάζεται οπωσδήποτε την αगाστή συνύπαρξη θετικών και ανθρωπιστικών επιστημών.

Ο Ν. Ματσούκας ήταν πάντοτε ανοικτός στα νέα και πρωτοπόρα ρεύματα σκέψης και ζωής που εμφανίζονταν στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, όπου ο παλαιός και συντηρητικός κόσμος κατέρρεε και ένας νέος αναδυόταν. Εξέφρασε έναν εξωστρεφή θεολογικό δυναμισμό, παρέχοντας όχι μόνο τις επιστημονικές προϋποθέσεις της θεολογίας να σταθεί διαλεγόμενη στον δημόσιο χώρο σε μια ομολογουμένως δύσκολη εποχή, αλλά προσφέροντας στη γενιά της Μεταπολίτευσης ουσιαστικό προσανατολισμό και πρόταση ζωής και πολιτισμού με βάση την ορθόδοξη θεολογία και παράδοση της Εκκλησίας. Υποστήριζε μάλιστα τον διαρκή διάλογο και τη σχέση της θεολογίας με τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία ώστε να υπερβαίνεται η ξύλινη και αφυδατωμένη γλώσσα της ακαδημαϊκής θεολογίας. Το παράδειγμα αυτό του προσέφεραν οι Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, οι οποίοι διάβαζαν υπομνηματίζοντας διαρκώς τα κείμενα της Αγίας Γραφής σε σχέση με τα κείμενα της θύραθεν παραδόσεως. Αξιοποιώντας τα κοιτάσματα του βυζαντινού πολιτισμού, της νεοελληνικής παράδοσης, αλλά και της ευρωπαϊκής σκέψης, θεωρούσε απαραίτητη τη σχέση της θεολογίας με τη λογοτεχνία. Το έργο αυτό το επιτέλεσε σχεδόν μόνος του ο Ν. Ματσούκας και μάλιστα σε δύσκολους καιρούς.